

PIARRES XARRITON

IMANOL MURUA URIA

Piarres Xarriton Zabaltzagarai 1921eko urriaren 19an jaio zen Hazpameko Ehulatei baserrian. Lehen ikasketak herriko parrokiako eskolan egin ondoren, Uztaritzeko Seminariora jo zuen 13 urterekin. Han ezagutu zuen, irakasle eta konfessore, Piarres Lafitte. Euskalerriazaleen mugimenduaren gidaria eta Aintzina aldizkariaren zuzendaria zen orduan Lafitte. Espainiako Gerra Zibilaren garaiak ziren.

Gerra Handiaren hasierarekin batera, 18 urterekin, Baiona -ko Seminariora joan zen Xarriton. Han bizi izan zituen alemanen okupazioaren garaiak, gehienbat alemanzale zen giroan —«minorien minoria ginen alemanen aurkakoak»—. Orduan ekin zion, Marc Legasse eta apezgai zenbaitekin batera, Aintzina aldiz -

kariaren bigarren aldi laburrari (1942-44). Lehen bi liburua orduan argiraratu zuen: *Eskualdunak* (1943).

Erromara Teologia ikastera joan zen gerra ondoan, 1946an. Oporraldian, *Euskal Herrira etorrira*, *Eskualdun Estudianteen Egunak* antolatu zituen bost urtez, 1946an hasita, bi adiskiderekin batera.

1947an apeztu zen Xarriton, Erroman beste urtebete egin zuen eta, *Hazparneko eta Mauleko ikastetxeetan* irakasle ibili ondoan, *Parisera* joan zen *Filosofia* ikastera. *Parisen* zelarik, 1950eko hamarkadako lehen urteetan, *Eskual Etxea* sortu zuen.

1954an itzuli zen *Euskal Herrira* eta, *Baionan Filosofia* irakasle zela, *Eskualdun Gazteria* elkarteko arduradun eta *Gazte aldizkari*ko zuzendari izan zen bost urtez. 1960. urtean *Hazparnen Langintza-Eskola* sortu zuen *Apezpikutzaren* babesean eta sei urtez zuzendari izan zen. *Garai hartan* heldu ziren *Hegoalde*tik lehen errefuxiatuak; hauekin harreman estua izan zuen *Xarritonek* —*Txillardegi, esaterako, irakasle* izan zuen *Eskolan*— eta, *atxiloketa* batzuren inguruko iskanbilaren ondorioz, *zuzendaritzatik* kendu eta *Eskolatik* bidali zuen *Xarriton* eliz hierarkiak 1965ean.

Berriro *Parisera* jo zuen *doktorego-tesiarekin* segitzeko baina *laster Baionara* deitu zuten, *Saint Amand* parrokiaren *ardura* hartzeko. *Saint Amand-en* izan zen *garaian* (1967-1973) *Fededunak*, *kristau euskaldunen taldea*, sortu zuen *Manex Erdozain* tzi eta *Jean Hiriart Urrutirekin* batera, eta *Udako Euskal Unibertsitatearen* (UEU) *sorrera-taldean* parte hartu zuen.

1974ean *Quebecera* joan eta *sekularizazioa* eskatzea erabaki zuen. Orain emazte duen *Ane Durrutirekin* ezkondu zen bertan eta 1977an *Baionara* itzuli ziren. *Euskaltzaindian* *Lafitteren* idazkari eta *UZEI*ko *lankide* izan zen urtetan eta 1984tik *EHUn* *Filosofia* irakasle, *handik* hiru urtera *erretiroa* hartu zuen arte. 1985. urtean *euskaltzain* oso izendatu zuten, *Lafittek* *utzitako aulkia* betetzeko hain zuzen ere.

Piarres Xarritonek bi *doktorego-tesi* ditu *eginak*, *Teologian* *bata* eta *Euskal Ikasketetan* *bestea*.

Oso gazterik agertu zinen euskaltzale eta abertzale. Zerk piztu zizun sentimentu hori?

Euskal giroa bizi nuen etxean. Amak arratsetan supazter ondoan biltzen gintuen aita eta denak. Asteko berriak irakurtzen zizkigun, edo *Euskalduna*-ren almanaka. Gero, bagenuen Jose Mendiagaren kantu-liburua, 1900. urtean Buenos Airesetan argitaratutakoa. Besteak beste abesten genituen «Zazpi Eskual Herriek bat egin dezagun» eta «Lapurdi eta Baxenabarrre, Xibero eta Nafarra...». Euskal kantuak ikasten genituen etxean, eskolan sartu baino lehen, eta horiek oro hazi zuten nire euskaltasuna.

Gainera, amak karlisten garaiko oroitzapenez istorio batzuk kondatzen zizkigun. Berak entzuna zuen umetan karlisten gerra bukatu zelarik konpainia bat etorri zela Hazparnerat uniforme eta guzti. Elizan izan zirela eta Elizan tribunetarik jaitsi zirela Hausterre Egunean eta hautsa eman ziola apezak konpainia osoari. Bistan da horrek izan zuela eragina.

Bestalde, bagenuen amonaren anaia bat Baionan egon zena 40 urte bikario nagusi, 1890tik 1930era arte: Mgr. Diharce. Bazuen biblioteka izugarria. Han euskal liburuak baziren. Horrek ere hazi zuen nire euskaltasuna.

Zein liburu ziren?

Euskaldun kontzientzia indartu zidan liburuetako bat *Sabin euskalduna* izan zen. Baina liburu hori Auritzeko lagun batek, Alfredo Otegi, ekarri zidan. Frantsesa ikastera etorria zen beste bi lagunekin batera Hazparnerat. Euskal Herriaren historia eta geografia emaiten zuen luze eta zabal. Hamaika urteetan izan dut Hegoaldeko ikastolako haurrek zuten liburu bera.

Eta *Sabin euskalduna*-rekin batera irakurri nuen, osabak utzi liburuetarik, *Aphurkak*, Landeretxeren liburua: erran zaharrak, euskararen historia... liburu ttipittoa, baina inportantea niretzat. Geroago, aita Lhanderen *L'Emigration Basque*, Urkijok bizkaieraz publikatutako liburu batzuk, San Frantses eta San Inazioaren bizitza kondatzen zuen *Bi saindu euskaldunen bizia*, Lapitzek idatzia, *Dissertation sur la langue basque*, Darrigolena...

Eskolan bizi zenuen euskal girorik?

Hazparneko Parrokiako eskolan hiru irakasle izan genituen, eta bigarrena, zortzi-bederatzi urterekin irakasle izan genuena, Aierza, karlista- seme zen. Honek elebitasuna aplikatzen zuen eskolan. Garai hartan EAJren autobus batetik erorita-edo panfleto bat eskuratu nuen, eta hura izan zen Euskal Herriko mapa ikusi nuen lehen aldia. Aierza irakasleari galdetu nion ea zazpi probintzia ageri zituen mapa hori Euskal Herrikoa zen. Eta berak baietz: «Bai, bai, hori horrela da». Klasean bazeukan ez bakarrik ezagutzen dugun ikurrina baina Sabino Aranak asmatu zazpi ikurrinak. Han ziren taulan. Eta urtero, Donibaneko Lohizuneko Mendiburutegiko egutegia, Arantzazukoa bezalakoa, haien erdian jartzen zuen gure maisuak. Hirugarren irakaslea, berriz, Lazkanotegi urruñarra, hura beti «Frantzia, Frantzia, gerlari ohiak...» eta horrelako kontuekin ari zitzaigun. Hiru urtez hura izan genuen maisu.

Lafitte geroxeago ezagutu zenuen, Uztaritzen.

Hazparneko Eskolatik Uztaritzeko Seminariora joan nintzen, 13 urterekin, eta han ezagutu nuen Lafitte. Bakoitzak behar zuen konfessore bat eta, haren izena irakurria nuenaz gero, zuzenean joan nintzen Lafittengana, nolaz ez! Eta Lafittek asko lagundu zidan formazioan. Inportantzia handia emaiten zion lan horri, eta seriotan hartzen gintuen. Hori estimatzen genuen asko Lafitterekin. Bakoitza gizon bat bezala hartzen zuen. Batxilergo arte egon nintzen Uztaritzen, bost urte, hemezortzi urte izan arte.

«GIROA FRANCOREN ALDEKOA ZEN AMORRATUKI»

Espainiako gerra zibila Uztaritzen zinela izan zen bezaraz. Hurbiletik jarraitu zenuten Hegoaldean gertatutakoa?

Hurbiletik ezagutu genuen gerra, bai. Bigarren ikasturtea hasi aitzin, oporretan Hazparnen nintzela, uztailaren 18an piztu zen sua. Etxeko landatik kainoiak ozen ziren. Arratsetan etortzen zen Baionatik *La Presse* egunkaria, eta erosten nuen izaiteko berriak.

Uztaritzen ordurako lagun egin nuen Iratzeder, eta haren birtartez harreman zuzenagoak nituen Hegoaldearekin, zeren Iratzederrek Donibane Lohizunen laister aurkitu zituen Hegoaldekoak, Pepe Eizagirre eta. Aitzol ere ezagutu zuen. Hazparnen ere izan ziren Hegoaldekoak, baina urrunagokoak, Bizkaiatik etorriak, herrian kokatu ziren Kareaga gipuzkoarrez bestalde.

Nolako harrera egin zitzaien Iparraldean gerra zibileko errefuxiatuei?

Errefuxiatuei denek emaiten zieten babesa, baina ideietan denak kontra ziren. Uztaritzen borroka gogorra zen, Lafitte eta Beñat Oihartzabalen osaba, eta Etienne Salaberri beharbada, baitziren abertzaleen alde ziren irakasle bakarrak.

Bestalde, Lafitte bera ararteko izan zen karlisten eta nazionalisten artean, gerlaren lehen egunetan. Lafittek berak erran zidan hil aitzin, ospitalean zelarik: «Badakizu noiz utzi dudan sotana lehen aldikotz? Intxauspe bankeroak, diputatuaren aitzak, eman zidan nafartarren mezu bat Gipuzkoako Buru Bartzarrari eramateko. Sotana Uztaritzen utzi eta zibilean abiatu nintzen Donibane Lohizunetik Donostiara itsasontziz». Mezua eraman eta, Lafittek erran zidanez, gipuzkoarrak proposamena onartzera zihoazen, baina Bilbotik etorri zen eza: mezu hori seinale zela Molaren gizonak galduak zirela eta, beraz, eza. Eta atzeman izan da Lafitteren paperetan Intxauspe aitaren paper bat: «Eskerrak zuri, urratsa egin duzu ongi, eskertzen zaitut, baina debalde izan da oraingotz. Ez du aterabiderik honek». Hori gerlaren lehen egunetan zen, abuztuan edo berantenez irailean. Ez dakit zuzen nafarren proposamenak zer zioen; Kontzertu Ekonomikoei buruzko zerbait zela uste dut.

Lafittek zer jarrera izan zuen, gerra garaian eta gero, Francorekiko?

Kontra, Francoren kontra. Baina bakarretarik zen. Beste guztientzat errefuxiatuak komunistak ziren, gorriak.

Hainbestetarainokoa zen giroa non, egun batez, 16 urte nituela, etorri zen jaun erretora handi-handia gure etxera erraitera bere ustez ez nintzela apezten ahalko, komunistak bihurtu bainintzen. Abertzale nintzelako eta Francoren kontra ager-

tu nintzelako Seminarioan. Giroa Francoren aldekoa zen amorratuki.

Zein pentsaera politiko zenuen orduan?

Ez ninduten atzeratuko, alderantziz baizik. Uztaritzen egiten baikenituen hain zuzen eztabaidak gai horietaz sakonean: bagenuen Mauriac-en berri, Bernanos-en berri, Maritain-en berri...

Abertzaletzat neukan neure burua, dudarik ez. Oinarriak aspalditik zetozen, eta ordukotz finkatuak ziren nire puntuak. Bada inportantzia handia emaiten diodan beste liburu bat, doktrina hor atzeman bainuen: Engracio de Aranzadiren *La Nacion Vasca*, Iratzederrek ekarria. Orduz gero, ideia hau beti argi daukat: orenen buru herria da balorea, eta herriak du behar bizi. Eta gero bizitzekotz estatu bat behar du menturaz, edo politika zer-bait behar da egin. Baina hori bigarren puntua da. Behar dira ordenatu gauzak. Bizi! Bizi behar du herriak, lehenik. Buruan sartu zitzaidan ideia hori izugarri inportantea izan zen.

Uztaritzeko Seminarioan zinetela, Hegoaldeko gertakizunen berri izaten zenuten?

Erraz eskuratzen genituen kazetak. *Euzko Deya* kontra-bandoan sartzen zen Iratzederren konplizitatearekin. Iratzederrek eskubidea baitzuen ez bizitzeko barnetegian, gaiso permanente zelako. Izeba baten etxean bizi zen Larresoron, eta harat etortzen zitzaizkion gure periodiko subertsiboak.

Zein ziren periodiko subertsibo haiek?

Bat *Euzko Deya*, eta bestea *Peuples et Frontieres*, minorien aldekoa, bretoiek argitaratua. Argumentazioak finkatzeko, Maritainen teoriak irakurtzen nituen: Francok nola ez zuen eskubiderik jazartzeko, eta nola Espainiako apezpiku guztiak oso gaizki zebiltzan. Konbentzituta nengoen ordukotz, Maritainen teologia, hots, Vitoria-rena, zela teologia zuzena, argi baigeneukan, gaur bezala, armen erabileraz kristauak baduela bere teoria.

Uztaritzen Lafitterekin topo egin zenuen garaikoa da Aintzina-ren lehenengo aldia (1934-37) eta Lafitte gidari zuen Euskalerriazaleen alderdia. Jean Claude Larronde his-

torialariak Iparraldeko mugimendu abertzalearen sorreratzat jotzen du. Zuk idatzi izan duzunez, aldiz, ez dirudi mugimendu hark nazionalismoren bidetik jo zuenik.

Lafittek, estrategiaren aldetik, ikus eta zer zen giroa, ez zuen uste hemen erregionalismoa besterik sar zitekeenik. Hemen sakratua baitzen Frantzia. Eskuinzaleak ziren hemen denak, Francozale eta Ibarnegaraizale. Lafittek amore eman zuen nolazpait: erregionalismotik abiatu zen pentsatzen zuelako pauso batzuk eman behar zirela lehenik.

Dena den, Lafittek bazituen harremanak Aitzolekin-eta, eta horren froga badugu Lafitte-ren paperetan: Aitzolek hil aitzin idatziriko azken letretarik, urriaren 10ekoa —eta hilaren 17an hil zen—, Beloketik bidali zion Lafitteri: «Hemen nago Beloken, ez dut egoterik luzaz. Idazten ahal diozu gure adiskide aita Lhanderi Parisera, balitekeenentz han niretzat toki bat». Beraz, Aitzolek pentsatu zuen Parisera joatea. Azken uneko zalantzak ziren eta, nik uste, horiek baztertu eta Bilbora abiatu zen, baina...

Gira, Beloken barnean ere, Francozalea zen. Beloken ez ziren abertzaleak. Hartzen zituzten abertzaleak baina Francozale ziren, buruzagitik hasita. Hori ere jakin behar da. Francozale ziren! Ibarnegaraizale, denak hemen.

Ibarnegarairen figurak garrantzi handia izan zuen luza-roan, ezta?

Izugarria. Eta abertzale zirenak Euskal Herrian, eman degun Jean Saint Pierre bat, edo Jean Elizalde *Zerbitzari...* Ibarnegarairnaldeko ziren. Salbu Jules Moulier *Oxobi* Moulier ez zen Ibarnegaraizalea: aitortu zidan berak egina zuela Ibarnegarairen aurkako lehen hauteskunde-kartela; Intxauspe oraiko diputatuaren aita presentatu zelarik Ibarnegarairen kontra Donibane Garazin. «Pinterdiko gizonak emaiten dio boza Ibarnegarairi; bestek, Intxausperi». Oxobik idatzia.

Ibarnegarai Francozale zen, Petain bezala. Petainen ministro ere izan baitzen geroago. Lafittek gaizki ikusten zuen Ibarnegarai, eta Ibarnegaraiak Lafitte. Etsaia, gorria zen Lafitte Ibarnegararentzat. Sendi baitzuen Lafitte ez zela frantseszale.

«*AINTZINAREN ARGITARATZEAK APEZ BATZUK ASALDATU ZITUEN*»

Jo dezagun atzera Eskualderrizaleen alderdira. Nola azaldu daiteke mugimenduaren heriotza?

Lafitteren inguramenean baziren erregionalistak abertzale oraino ez zirenak, eta beren artean hausketa gertatu zen. Batzuk Doriot-zale bilakatu ziren eta besteak, aldiz, La Roque-zale. Doriotistak gero alemanzale bilakatuko dira. Doriot komunista konbertitua zen, komunismotik eskubi muturrera joana. Donibane Lohizunen eskuin muturraren eragin hori izan baita beti, euskaltzaleen artean ere, eta *Aintzina*-ren inprimatzaileak, hain xuxen, horrat erori ziren. Besteak, La Roquerekin joan zirenak, Ibarnegaraizale ziren. *Aintzina*ko batzuk hor rengana itzuli ziren. Lafittek bere lagunak galdu zituen eta, beraz, *Aintzina*-k ez zuen gehiago ezer erraitekorik.

Handik bost urtera, 1942. urtean, berriro agertu zen *Aintzina*. Eta hor parte hartze zuzena izan zenuen.

1940an sartu ginen Baionako Seminarioan eta 1941eko oporretan, udan, etxerat etorri zitzaizkidan Iratzeder eta Legasse, zaldia eta karro s a rekin. Euskal Herriko itzulia egiten ari ziren: Lafitte, Saint Pierre, Elizalde, Moulier... izan ziren ikusten, eta gure etxerat ere heldu ziren, *Aintzina* berrirosortzeko proposamenarekin. Eta Haltsun bildu ginen estudiante saldo bat, lehen zenbakia prestatzeko. Hamabost bat bildu ginen: Legasse, Iratzeder, Mendiburu, Labadie, Duhour, Labegerie...

Urrian sartuko ginen Seminarioan eta urrian nahi genuen atera lehen zenbakia. Ikasturtea hasi baino zortzi egun lehenago bildu ginen probak ikusteko, baina bigarren ikasturtea hasi zen egunean Iratzederren karta bat ekarri zidaten: «Ni Beloken sartu naiz, eta orain zuri dagokizu *Aintzina* hartzea». Legasse agertu zitzaidan laister eta erran zidan: «Zuk beharko dituzu zuzendu probak zeren eta nik ez baitakit euskararik». Beraz probak ekartzen zizkidan seminariorat, eta han zuzentzen nituen.

Baina ez zen berehala argitaratu aldizkaria zeren paperak ez zeuden prest. Ondoko urtean agertu zen azkenean, urtarrean. Diruzain Legasse zen, eta gu idazle ginen. Legasse

idazle ere bazen; frantsesez idazten zuen, zorrotza baitu luma. Nik Historia gaiez idazten nuen Chabier Gasteiz sinadurarekin, nekazaritza gaiez Baserritarra ezizenez eta Hik-Hek-Hok ere izenpetzen nuen, albiste txikietan. Mixel Lageberiek musikaz idazten zuen, Roger Etxegaraik, orain kardinale denak, Alur sinatzen zuen, Aita Donostiak ere idazten zuen, Oxobik, Joxemiel Barandiaranek...

Etxegarai, ordukoan gu ez bezala seminariotik kanpo baitzen, kanpo harremanen arduradun zen, eta karta bat idatzi zien Lapurdiko apezpei, erranez: «Adiskidea, Baionako apezgaiek *Aintzina* aldizkaria eskuetan hartu dugu eta nahi baduzu zerbait idatzi zure zain gaude, atseginekin argitaratuko dizugu». Erretore batzuk, pentsatzen zutelarik apezgaiek ez zutela eskubiderik periodikoak irakurtzeko ere, orain idazten dutela eta aldizkari bat ateratzen, asaldatu ziren eta Candau superiorra, biarnesa, abisatu zuten. Arrats batez deitu ninduen Pierre Narbaitzek, Baionako bikario nagusiak, erraiteko: «Ez da posible segitzea. Behar dugu zerbait egin. Zuk segituko duzu baina behar duzu aldatu izenordea, eta eskoletan nota txarrak dituztenak, horiek geldi». Ni hasi nintzen Ordaina sinatzen, Chabier Gasteizen orde. 1942ko maiatzeko zenbakian ageri da lehenengoz Ordaina izenordea. Beste zenbait tek utzi egin behar izan zuten.

Baina arazo handiagoak etorri ziren gero.

Orduan gogoratu zitzaigun apezek, Seminariotik kanpo izanez gero, bazutela libertate gehixeago, eta pentsatu genuen Piarres Larzabali emaitza aldizkariaren ardurara. Baina jakin behar dugu Larzabal ez zela abertzale oraino. Euskaltzale zen, dudarik ez, baina Francozale ere. Hori ez da erraiten, baina gerala denboran hala zen! Eta oroz gaintetik elizgizon.

Larzabalek bere plana egin zuen berehala, eta umil-umila joan zen gotzaindegira, aurkeztera bere plana. Bikario nagusiak erran zion: «Bai, bai, bai, oso ongi, hartzen duzu direkzioa, baina kondizione bat: lehen editorialean jarriko duzu ez zarela abertzale, ez zarela *nationaliste basque*. Haien aurka egingen duzu deklarazio bat, lehen zenbakian». Eta erredaktatu zuen.

Hori ikusi zuelarik Legassek, erran zion: «Nola posible da hori! Nik ordaindu hau, nire familiaren kontra doana!». Dirua Legassek jartzen baitzuen, eta Sotaren alabarekin ezkondua baitzen orduan. «Ez da posible!». Horretan hautsi zen gure xedea.

Orduan beste formula bat bilatu behar eta Narbaitz irakaslearekin—hura gure konplizea baitzen— pentsatu genuen Lafitteri berriz berak har zezan proposatzea, eta Narbaitz joan zitzaion ikustera. 1942. urtea zen oraindik, eta Lafittek erran omen zion alemanak hor direno ez zuela aldizkaririk egin nahi. Gisa guztiz hartu zuen hala ere, baina aldizkaria segitzeko partez harpidedun bakoitzari bidali zion, hiru txandatan, *Errepikan* kantu-liburua eta, artetik, Legassek sartzen zuen orri bat, frantsesez. Almanaka bat ere egin zen gero.

Ondoko urtetan, berriz, *Aintzina*-k publikatu zituen liburuxka batzuk: Axularren mendeurrena zela-eta Axularri buruz edizio bat, Lafittek gidatua, Hiriart Urrutiren *Zer eta Zer*, nire *Eskualdunak*, *Petit Histoire Religieuse du Pays Basque*, nirea hau ere. Eta Marc Legassek bere anaia gerlan hilaren ipuin batzuk. Hara nola finitu zen *Aintzina*.

«LAFITTERI BURUZ IZAN DUT EBOLUZIO BAT»

Aurrerago mintzatuko gara liburu horietaz. Hitz egin dezagun orain Lafitte gizonaz, zuk zeuk berari buruz idatzitakotik abiatuz: «Apezkeriak higuin izan zituen; haren pentsabidea ez zen klerikala».

Ni ez naiz nire bizian klerikala izan, eta uste dut hori Lafitteri zor diodala. Hazparneko Eskolan buruzagi nintzelarik proposatu nuen Jean Louis Davant izatea Nekazari sailaren buru, eta apezpikuak erran zidan objekzio bakarra: «Ez da apaiza». Beste bilera batean apezzen artean erran nuen: «Irakur dezagun, jaunak, ebanjelioa. Kristo gure jauna, gure salbatzailea, ez da apaiza!». Eskandaloa!

Lafittek errespetatzen zuen apeztasuna eta bera apez zen, muin-muinetaraino, baina ez zuen diferentziarik egiten apezzen, apezgaien eta besteren artean ere. Bazekien apezgoa utzi zu-

tenez hitz egiten ere, begirune osoz. Esaterako, euskal literaturan inork aipatzen ez zuen Harizpe, *Karmela* idatzi zuen donibane lohizundarra, nork zigun aipatu Seminarioan? Lafittek.

Zuk idatzia da hau ere: «Bere printzipio nagusien artean, lehenik eta bat, erlijioa eta politika ez direla nahasi behar».

Distinguer pour unir. Hori Maritain da, Maritainek eragin handia izan baitzuen guregan. Lehenik gauzak bereizi behar dira, bakoitzari bere autonomia eman behar zaio, gero batzeko. Santo Tomasen doktrina da: Jainkoak gizona egin duela bere buruaren jabe, Jainkoak askatasuna eman dio gizonari, eta Jainkoak nahi du gizonak erabil dezan autonomia hori. Ez ditugu ardiak behar formatu. «Graziak ez du ezen natura kentzen». Lafitteren eginkizuna zen erlijio pertsonala, eta eginbide zeukan behar zirela bereizi politika eta erlijioa. Eta politikoei behar zitzaizen beren autonomia begiratu.

Garai desberdinetan ezagutu zenuen Lafitte: Uztaritzen konfesoꞛ, *Aintzina*.. eta 1977an berriro, haren idazkari izan baitzinen Euskaltzaindian. Nolako Lafitte ezagutu zenuen hasieran, eta nolakoa bukaeran?

Ez dakit zuzen harena den bilakaera ala nirea. Dena den, hari buruz izan dut eboluzio bat, aitari buruz semeek duten bezala. Hasieran aho zabalik gaude aitari. Gero, une batean hazten garelarik, pertsonalitatea formatzen zaigularik, urruntzen gara. Zahartzaroari buruz, berriz itzultzen gara aitari buruz. Nik hori egin dut.

Lafittek, bere eboluzioan, une batean uste ukan du bere utopia, bere asmoa, errealizatzeko punduan zela. Erran nahi baita, bere abertzale fedea indartsuagoa izan duela. Saint Pierre-ren ikasle zelarik, Saint Pierrek *Euzkadin* idazten zuen, eta haren idatziak irakurtzen badituzu, ikusten duzu 14ko gerlaren ondoan euskaldunek uste izan dutela lortzen ahal zutela Unibertsitatea, Estatutua eta horiek oro. Lafitte orduan gazte zen, eta Saint Pierrek helerazten zizkion Hegoaldeko abertzaletasunaren berriak. Gero, Errepublikari etorri zelarik, Aitzolekin eta harremanetan ari delarik, eta *Aintzina* abiatu duelarik, uste dut bazuela esperantza hori.

Baina gerla etorri zelarik, bere *Gramatika*-n hiltzat emaiten du Euskaltzaindia, galdutzat! Lehen edizioan, *la defunte Aca - demie*, «Euskaltzaindia zena» aipatzen du! Uste dut orduan Lafitteren pentsamendua zela Iparraldearekin bakarrik behar zuela saiatu zerbaiten egiterat. Beste amets batzuk egiten ditu; beharbada Iparraldeko euskaldunekin kolonia bat Akitianian, Baskonia zaharra.

Gu, gazteagoak, garai hartan ari gara pixka bat urruntzen, hemen ari garelarik gazteekin beste zerbait asmatu beharrez: Eskualdun Gazterian-eta hor ari gara, beste bide batetik.

Bestalde, ortografiaren batasuna egiten dugularik Hegoaldearekin, ixa hartuz, Lafitte uzkur eta beldur sendi dugu.

Eta 1968an, Arantzazun ginelarik bilera famatu hartan. Nor da Lekuona, Mujika eta bere jeneraziokoekin joaiten dena? Lafitte bera. Batua bai, baina hatxerik gabe! «Ez du merezi gure hatxearengatik zuek hor trabarik sartzea. Gureak egin du. Gurea bukatu da». Hori erran zuen. Orduan nintzen ni zutitu: «Asko zor diot Lafitteri, egia da, baina behar da jakin Lafittek badituela bere gora-beherak. Haize hegoa delarik orduan Lafittek umore txarra du! Berak uste badu buruz behera doala Iparraldea, nik uste dut indar berriak badatozela, eta Iparraldean ere badugula oraino erraitekorik. Eta euskara batua egin nahi badugu kontuan hartu behar da ere gure ekarpena».

Gero, Ameriketatik jin nintzelarik, ezagutu nuen berriro gure Lafitte, eta hurbildu berriro.

Egin dezagun atzera: Uztaritzetik Baionako Seminario-ra joan zinen Gerra Handiaren hasierarekin batera, 1939an.

Seminarioan sartu eta segituan izendatu ninduten liburutegiko lankide. Aukeratu ninduena konturatu zen maite nituela liburuak, maite nuela irakurtzea, ikertzea... eta ikusiko zuen ez nintzela kirolari amorratuetarik. Bazen liburutegi ederra eta, besteak lerroz lerro ibilbideak egitera joaiten zirelarik, bibliotekan pasatzen nituen arratsaldeak. Oihenarteren *Notitia Utrius - que Vasconiae*, Campionen *Euskariana* bilduma osoa, Haristoy eta Dubarat historialarien liburuak... irakurri nituen orduan.

Narbaitz izan nuen Filosofia irakasle, gero bikario nagusi izango zena. Narbaitzekin euskaltasunean konpondu ginen aski ongi, lan asko egin genuen elgarrekin, itzalean. Politikan ez, zeren Narbaitz karlista zen, amorratua, eta bazekien ni ez nintzela. Gero, Petainen aldekoa hura eta ni kontrakoa.

Seminarioko garaian zinela idatzi zenuen zure lehen liburua: *Eskualdunak* Euskal Herriaren historia ikuspegi nazionaletik (Hegoaldeaz Iparraldeaz adina), baita aber-tzaletik ere, azaltzen duzu eskola-liburu honetan. Bestek beste, Matalaz, Zumalakarregi eta Sabino Aranaren gorai-pamenak...

Hori zergatik? Zeren hau idatzi nuelarik, jadanik irakurriak nituen Oihenarteren, Campionen eta Dubarat-en aipatu liburuak, eta nire filosofia politikoaren oinarrian liburu bat baten: lehenago aipatu dudan *La Nation Vasca*, Engracio Aranzadirena. *Eskualdunak* liburuaren iturriak, beraz, aipatu liburu horiek izan ziren, eta bereziki, Lafittek berak Uztaritzen ginelarik frantsesez eman zizkigun historia-klaseak. Nik notak hartuak nituen nire kahier txiki batean, eta horiek nituen baliotu.

***Petit Histoire Religieuse du Pays Basque* argitaratu zenuen gero.**

Bai, eta iturriak berberak dira. Baina gainera, *Dictionnaire de Theologie Catholique* bilduma osoa kurritu nuen horren egiteko, Erroman estudiante nintzela, eta liburuaren bukaeran jarri nuen euskal teologo zerrrenda.

Bi liburuok argitaratzeko arazo legalik-edo izan zenuen?

Ez. *Eskualdunak*-en Lafittek berak egin zidan aitzin-solasa, eta bestean Saint-Pierre apezpikuak.

«MINORIAREN MINORIA GINEN ALEMANEN AURKAKOAK»

Zer oroitzapen duzu Gerra Handiaren hasieraz eta alemanen etorreraz?

1940an bukatzen dut Uztaritzen eta sartzan naiz Baionako Seminarioat. Urrian sartzan zen normalki Seminarioan, bai-

na hilabete lehenago sarrarazi gintuzten, irailean, alemanak ez zitezen Seminarioaz jabetu, Baionara etorriak baitziren uztai-lean. Haiek komeriak! Hilabete orduko sartu ziren, bistan da. Eta orduan joan ginen kaputxinoetarat.

Seminarioan zer giro zegoen alemanen etorrera zela eta?

Guk bagenekien, Lafitterekin eta ibilitakoek, zaku berean sartu behar zirela komunismoa eta nazismoa. Beretik zirela. Biak maila berean jartzen genituen eta biak kondenatzen. Zenbait, hain zuzen euskaldunak ginenak, konbentziturik geunden alemanak genituela gure etsaiak eta Gernika horiek egina zutela. Baina gutxi ginen, oso gutxi. Hasieran bereziki, minoriaren minoria.

Erresistentzian ere hartu zenuen parte nolabait.

RAFeko, ingeles aire armadako ofizial bat zenbait astez atxiki nuen sekretuan etxean eta gero bestaldera pasarazi nuen. Itzuli eta berriro sartu zen RAFen piloto, eta hil zen gerlan gero. Haren etxekoek jakinarazi zuten hemengoaren berri, eta deitu ninduten gerla ondoan Tolosara, han izaiteko dekoratua, *Soldat sans uniforme* bezala. Seminariora etorri zen deia. Hiriart Urrutik artikulu bat idatzi zuen *Herria*-n: «Non zegoen erbia lo?». Pozik hartu nuen uniformerik gabeko soldadu nintzelako aipamen hori.

Gerra Handiaren garai hartan, alemanen alde ziren Euskal Herriko apez gehienak?

Batzuek Petain ikusten zuten Frantziaren salbatzaile, kasik sailduen lerroan ezarria zuten. Eta Ibarnegarai, nolaz ez. Aldiz, beste batzuek, eman dezagun Saint Pierre bat, alemanen etsaia zen. Beti ezagutu dut alemanen kontra. Lafitte bezala, osoki. Larzabal ere bai eta, jakina, Hegoaldeko apez ihesliarrak: Polikarpo Larrañaga, Gelosio Aranburu, aita Donostia, Azpiazu etabar.

1943an alemanek eskatu zuten gazteak hemendik lanera joaitea gerla-presoa askatzearen ordainez. Eta Seminarioko buruek eginbide egin ziguten joaitea. Vichyk hori nahi bai-

tzuen eta Vichy baitzen omen legezko Gobernuia, salbu eta Baionako gotzainarentzat. Vansteenberghen flamandarra zen, Strasbourg-en Teologia irakasle egona bi gerlen artean, Alemaniako apezpikuen laguna, eta nazismoa ezagutzen zuen. Historiazalea ere zen, eta kategoriako intelektuala.

Egun batez Alemaniara zihoazen gazteak mezara deitu zituelarik, predikua egin zien Baionako katedralean erranez: «Izan dira lehen ere asiriarrak, izan dira historian zehar diktadoreak, enperadoreak... eta denak erori dira. Gaurkoek ere berdin eginen dute». Polizak inguratu zuen gotzaindegia, bera eramaiteko. Baina ez ziren menturatu.

Biharamunean, katedralako erretoareak bildu zituen apaizak elkartasuna adierazteko gotzainarekin, baina denak joan zitzaizkion ihesi. Bera gelditu zen, bakarra, Bordarrampe kallonjea. Baiona, Angelu eta Miarritzeko beste parroko guztiek alde egin zuten!

Eta oro har, Iparraldeko gizartean, zer iritzi zegoen alemanei buruz?

Ils sont corrects. Corrects ziren alemanak. Beraz, ez zen erraitekorik alemanen aurka. Inork ez zuen aipatzen kontzentrazio-kanporik ez halakorik. Bakarrik presoak, gure presoak... hori aipatzen zen. Gure presoak han ditugu! Ehunka, milaka badira! Eta haiendako behar ditugu paketeak egin! Gerlako presoak laguntzeko.

Eta hainbeste preso izateak ez zuen pizten alemanen kontrako jarrerarik?

Ez, ez. Ez zuen pizten.

Gaur egungo mentalitatetik arraroa egiten da.

Presoek ez zuten eragiten orain Hegoaldean sortzen den erantzunaren antzekorik. Ez zen batere horrela. Gerla egin zuten eta preso hartu zituzten. Hori normal zitzaien eta hori horrela izanzen zen, besterik ezean. Eta libratu behar baziren, gureak joan zitezela, gure gazteak joan zitezela langile alemanentzat, eurek eskatzen zuten bezala. Gerlako tratua.

Alemanekin harremana izatea leporatu izan zaio Eugene Goienetxeri. Zer diozu horretaz?

Goienetxe ez zen ideiez nazi ez horrelakorik ezer. Nik ez dut horrela ezagutu. Burges seme bat zen, eta burgesek dituzten p rejuizio batzuk bazituen. Abertzalea zen, dudarik ez. EAJ alderdiaren oso laguna. Landaburu eta Epaltza beti zituen aipatzen. Erran izan da alemanekin ibili izan dela. Zenbatetara iraino? Ez dakit.

Frantsesek Frantziarentzat egin zuten gauza bera egin behar zela Euskal Herriarentzat uste zuten. Alemanek irabazia zuten eta uste zuten behar zirela harremanak mantendu alemanekin, frantsesek egiten zuten bezala.

Egia da bestalde alemanek ezagutu zituztela britainiar abertzaleak, eta haiek, britainiarrek, uste izan zuten alemanek egiten zutela Britainia libre. Baina Goienetxek bazekien alemanak ez zirela euskaldunei buruz britainiarrei buruz bezalakoak, zeren eta hor baitzen Espainia atzetik. Gerla ondoan beste batzuk urrundu bazitzaizkion ere, nik harremanetan segitu nuen, iruditzen baizitzaidan ez zuela horrelakorik merezi.

Goienetxeri buruz ari garela. merezi du aipatzea niregan ere garrantzia izan zuten gizon bat: Jean Pierre Urrikariet. Goienetxeren formatzaile eta aita izpiritual izan zen aldudar apaiz hau. Miarritzen ezagutu nuen 20 urte nituelarik. Urrikariet izan da, nire ustez, Miarritzeko abertzaletasunaren aita; hari zor zaio orain Miarritzen auzapezorde abertzalea izatea. Urrikariet abertzale da baina frantses nazionalismoaren bidetik etorrria. Frantses nazionalista zen, baina une batean, ez dakit nola, nazionalismo horretatik pasa zen euskal nazionalismora. Badira beste zenbait ere, bide bera egin dutenak. Hori beste ildo bat duzu, guk ezagutu ez duguna: frantses nazionalismotik euskal nazionalismora pasatakoak. Eta Goienetxe hor sartzen dut, hain zuzen, Urrikariet-en bitartez.

Eskualduna aldizkariak alemanen aldeko jarrera hartu zuen. Zuk idatzia da hau: «Hitlerren soldaduak hain plantakoak iduritu zitzaizkion gure Arotçarenari, non erabaki baitzuen behar zituela bere astekarian sostengatu. (...)

Hainbesteraingo, non Hitlerrek mintzaldi bat egiten zuelarik, Arotzarenak euskaldunentzat itzulpena egiten baitzuen, zenbaki berezia argitaratuz».

Gerortik irakurri ditut gertuagotik *Eskualduna*ko testu horiek denak. Eta beste zerbaitek nau harritu: *Eskualduna*-k salatzen ditu *franc-maçons* zirenak helbide guztiak emanez! Herri herri! *Eskualduna* zerrendak argitaratzen! Apez bat jendea salatzen ofizialki! Hori ezin onetsia da, ez?

Eusko Ikaskuntzarekin egin berri duzuen «Alemanak Euskal Herrian» lanean, ondorio berririk atera duzue?

Lafitteri buruz zerbait. Uste nuen Lafittek erabakia zuela alemanak etorri ziren unetik ez zuela tutik nehon idatziko, eta ez zela fitsik egitekorik Vichyarekin. Konturatu naiz Lafitte izan dela bere moduan Vichyzale une batean. Eta han bazituela adiskideak omen.

Frantziaren eskualdekatzea aipatu zelarik, Euskal Herria bere nortasunarekin onartua izan zedin Lafittek parte hartu zuen, idatziz ere, *Eskualduna*-n Arotzarenarekin kanpaina batean. Biek elgarrekin sinadurak bildu zituzten. Arotzarenak Lafitte «gure adiskide» deitzen du. Eta Lafittek deitzen ditu jendeak sinatzerat kartak, bidaltzeko Darlan almiranteari.

«LAFITTE ZIRIKATZEN GENUEN HERRIA BARNETIK»

Baina, oro har, Lafitte eta *Eskualduna* elkarrengandik urrun zebiltzan, ezta?

Saint Pierrek 1925ean hartu zuen *Eskualduna*-ren zuzendaritza eta harekin oso ongi konpontzen zen Lafitte. Garai horretan barra-barra idazten zuen Lafittek *Eskualduna*n. Baina Saint Pierre apezpiku egin zutelarik 1930ean, haren ordeztuzen da Soubelet, Lafitteren laguna adinez, baina etsaia politikaz. Osoki eskuindarra eta, nortasunez, guztiz desberdina, beste mundu batean ari zena.

Lafittek utzi zion *Eskualduna*-n idazteari, eta *Aintzina* sortu zuen *Eskualduna*-ren kontra, Soubeleten aurka, han ez

zuelako lekuri bere ideien agertzeko. Gero, Soubelet eriturik, Arotzarenak hartu zuen *Eskualduna*, eta hastetik Mola eta Francoren alde, abertzaleen aurka jarrarazi. Azkenean frantses gehienak bezala Hitlerren aitzinean ukurturik, hau hiltzearekin *Eskualduna* ere isildu zen.

Eskualduna isiltzera zihoala ikusirik sortu zuen Lafittek Herria?

Ez, *Eskualduna* isildu eta gero, eta Arotzaren preso sartuta, ez zen gehiago euskal astekaririk. Zenbait hilabetera, Saint Pierreren etxean, Elizalde *Zerbitzari* —eskuindarra izanagatik alemanen aurkakoa izana—, Oxobi —egundaino alemanen kontrakoa eta abertzaleen aldekoa— eta hamar bat lagun biltzen dira, sortzen dute *Herria* eta Lafitte jartzen dute buruzagi.

Ni orduan Seminarioan naiz, eta Seminariotik hasiko gara *Herria*-n idazten, apezgai garelarik. Bagara hiru, bereziki: Jean Hiriart-Urruti, Ernest Bidegain eta ni, *Sudurluztarrak* sinatzen dugu, hiruek batera edo bakoitzak bereak ere bai: Ixtebe Sudurluz, Bettiri Sudurluz eta Ganix Sudurluz. Uste dut ni Bettiri nintzela, baina ez dakit ziur. Kitzikatzaileen alorra zen gurea, zirikatzaileena. Eta hasten gara barnetik Lafitteren zirikatzen. *Herria*-ren autokritika egiten. Baina ez zuen luzaz iraun.

Lau artikulu idatzi zenituzten jarraian (1945eko abenduan), gero bi astetan huts, eta gero berriro, baina Petan Mihiluzek sinatua: Petan Mihiluzek sinatutako «Nola sudurluztarrak hiltzerat kondenatuak izan ziren» artikulua zuk idatzia da?

Bai, nirea zen hori. «Hiltzerat kondenatuak izan ginen» Lafittek ez baizituen jasaten gure kritikak. Kritikak berak behar zituen egin, eta guri ez zigun utzi. Baina ez ginen horregatik haserretu. Lafittek bazion beldurra irakurleak galtzeari. Nahi zuen iraun. Guk ez genuen kontuan hartzen zer zen inguramena, guk nahi genuen gurea erran, berdin kitzikatu Lafitte bera ere. «Buruz buruan bai, baina publikoan ez», zioen Lafittek.

Geroztik zer moduzko harremana izan duzu *Herria*-rekin? Kolaboratzeari utzi zenion eta noizbait *Herria*-ren

zuhurtzia gehiegizkoa, bertan argitaratu ezina ere, kritikatu izan duzu.

Hau historia luzea da: 1950ean astero idazten nuen *Herria*, Federalixta sinadurarekin. Geroztik urrundu naiz pixka bat *Herria*-tik. Beti hala nago, *sur la reserve*.

Nondik dator urruntze hori?

Isiltzen dutenagatik, erraiten dutenagatik baino. Badakit gauza batzuk ez ditudala hor publikatuko, ez dizkidatela onartuko. Zuzendari berriarekin, J.B. Dirazarrekin, ez dakit.

«ABERTZALE AGERTZEA GAUZA BERRIA ZEN»

Mintza gaitezen alemanek alde egin ondoko giro politikoaz. Garai haietan aurkeztu zuten Legassek eta Etcheverry Ainchartek Iparralderako estatutu-proiektua.

Autonomi Estatutu hura Legassek egin zuen, Etcheverry Aincharti eman, eta Etcheverry Ainchartek aurkeztu zion, omen, Pariseko Legebiltzarrari. Bagenituen ustez hor adiskideak: Bidault, Schuman... MRPkoak. Nik ere sinesten nuen pixka bat MRP alderdian, zeren haien lagunak, Italiako demokristauak —Don Luighi, Sturzo, De Gosperi— euskaldunen adiskideak ziren. Federalistak ziren, eta guretzat federalismoa esperantza bat zen. Beharrezko genuen politika-egitura hori beharbada federalismoan aurki genezakeela amesten genuen, Europako Batasunean. Pentsa genezakeen italiarren eraginez frantsesek ere beharbada ulertuko zutela, nahiz eta tradizioz oso zentralista izan.

Baina jakin genuen gure demokristau MRPkoek autonomi proiektua saskira bota zutela berehala, zakarrontzira.

Gerraondoko lehen hauteskundeak gogoan dituzu?

Lehen hauteskundeetan 50 boz bildu zituzten abertzaleek Baiona erdian. Nik Baionako hautagai abertzaleari eman nion botua, Andre Ospitali. Legassek beste 50 bat boz jaso zituen Donibane Lohizunen, eta Darmendraillek 400 boz Baiona iparrean eta Landaburuk Bokalen 50 bat.

Garai ilunak abertzaleentzat, ezta?

Lehen pausoak ziren hala ere. Ordura arte ez zen inon nehor deklaratu nazionalista. Ez genekien Broussainik izan zentz ere. Hasieran ez baigenekien ezer. Guk ezagutu genuen Iparraldeko mundua frantses-frantsesa zen. Gerlari ohiena. Abertzale agertzea gauza berria zen, eta gure ustez lehenak ginen. Funtsean gazteek uste dute beti lehenak direla. Beraz, 50 botu bakarrik biltzea, zerbait zen. Guretzat ez zen batere lotsagarri.

Gerraondoan Erromara joan zinen, ikasketekin jarraitzera.

1946an bidali ninduten, Teologia ikastera. Erroman nire estudioak bukatu nituelarik finkatu nintzen nire abertzaletasunean, ezen Erroman igandero Hegoaldekoekin tea hartzen genuen Tolosako Olarratarren etxean. Han Aita Goenagarekin Pedro Alkortak, Anjel Sukiak, Roger Etxegarai eta nihonek hitz egiten genuen Euskal Herriaz, euskaltasunaz...

Gero kardinale izango ziren bi ziren zuen artean, beraz. Sukia euskaltzale zen orduan?

Bai, baina... Ni ez nintzen konturatu, baina errezibitzen gintuen Olarra andereak geroago erran zidan: «Oso susmo txarra izan nuen Sukiarekin. Egin behar zuen oroz goiti! Zenbat mindu ninduen! Aita eta ama ekarrarazi zituen Erromara, ongi, baina gero ekarri zituen enbaxadarat, enbaxadoreari presentatzerat! Oso inpresio txarra eman zidan horrek».

Eta Roger Etxegarai, bazen euskaltzale?

Datu bat emanen dizut: Jose Antonio Agirre Ameriketatik etorri zen gerla ondoan Europara eta aurkeztu zuen bere burua Miarritzeko Kasinoan. Gu Seminarioan ginela, jakin genuelarik Agirre Miarritzen zela, hamar apezgai itzuri ginen sotana eta guzti Agirre ren agurtzeko. Eta haietarik bat Exegarai. Agirre zen gure presidentea. Etxegaraiantzat ere bai.

Etxegarai berak lan guztiz interesgarria egin zuen geroxeago Miarritzeko Biltzarrean 1947an. Kongregazioetan jada sartua baitzen, euskaldun misionero Iparraldekoen nahiz Hego-

aldekoen lana mundu zabalean aztertu zuen. Nahi nuke atzeman lan hori. Etxegaraik berak ere ez du kopiarik.

Nik ere Kongresuan parte hartu nuen. Barandiaranek ukan zitzaizkien batzuk ordaindu gintuzten bekario bezala.

Nolako Biltzarra izan zen Miarritzeko hura?

Euskal gaiak zientifikoki aztertu nahi ziren. Gai diferenteak, edozein Kongresotan bezala: Historia, ekonomia, literatura... Aski zabala zen alorra. Horren ondorio izan zen *Euzko-Jakintza*.

Nahi nuke jakin non dauden artxiboak. Han egin ziren lanak zer bilakatu diren. Lafittek ez zekien, hasteko. Nahi nuke jakin ez ote diren Artean, EAJren egoitzan. Ez ote zituzten orduan denak hemen Villa Izarran, EAJren artxiboan, atxiki, giltzaturik. Villa Izarran ez baikenuen sartzerik. Eta orain eraman dituzkete harat, Artearat. Nahi nuke jakin.

«MIRANDEK BELDUR EMAITEN ZIDAN»

EAJk antolatu al zuen, bada, Miarritzeko Kongresua?

Nik ez dakit, baina hor ikusi genituen buruak: Agirre, Monzon, Leizaola, Galindez, Bilbao...

Eta Mirande ere han zen. Hor ezagutu nuen, hain zuzen, Mirande. Lafittek, linguistika departamendua baitzuen Kongresu hartan, Mirande bere idazkari hartu zuen. Hortik landa, Lafittek ezagutu zuen soberaxko beharbada Mirande, zeren eta mintzo zen bezala ageri baitzen. Aitortzen zuen bera nazia zela amorratuki. Baina ez oraino Kristoren etsaia zela.

Kongresuan Lafitteren idazkari izan zen Mirande, baina gero asko urrundu ziren.

Gutunak badira, orain argitaratu direnak, eta hor ikusten duzu Miranderen apezekiko eboluzioa. Gaztetan ez zen hain urrun. Pariseko apez gipuzkoar batekin euskaraz ikasi zuen, Miarritzten Lafitterekin lan egin... Gero zen urrundu, gero eta gehiago.

Lafitte Erresistentziaren alde zen, eta Mirande kontra. Funtzionario zelarik Parisen, erraiten zigun guri: «Erresistentzia-

ren dossier bat hartzen badut, hor uzten dut bazterturik». Hori jadanik nota txarra zen Lafitterrentzat, bera Erresistentziazale baitzen.

Geroxeago gertatu zen Euskaltzaindikoa. Mitxelenak, Arruek eta Irigoienek aurkeztu zutelarik Mirande Lafittek zuela baztertu. Eta hori ez zion Mirandek barkatu.

Nolako Jon Mirande ezagutu zenuen zuk?

Mirandek beldur emaiten zidan. Ni apeza nintzen eta berak apezeti buruz zuen posturarekin, ni bere etsaien artean sartzen ninduela pentsatzen nuen. Beraz, nire etxerat etortzen zelarik, beti bere begi apalekin, egia erran, ez nintzen harekin hitz egi-teko. Pariseko Eskual Etxea sortu nuelarik ere, bidali zidan txetke bat komentario honekin: «Espero dut euskal kulturak tokitxo bat izanen duela etxe horretan». Hori da Miranderengandik jaso dudak karta bakarra. Parisen izan naizen aldietan ez dut izan harremanik berarekin.

Alta badakit irakasle gazte nintzelarik ene euskal ikasle gazteei haren poema zenbait irakasten nizkiela: «Zakur hil bati», «Aintzira» eta beste.

Iparraldean, oro har, nola zen ikusia?

Ez zen ezaguna.

Eta gerora, ezagun egin zenean?

Intelektualek bakarrik eta abertzaleek bakarrik ezagutzen zuten. Baina Iparraldeko abertzale kulturadunak nor dira?

Eta apaiz ziren intelektualentzat Mirande urrun.

Bai, bai. Ez zen posible. Berak ere beldurra zigun.

«ESTATUAREN ETSAILA NAIZ»

Itzul gaitezen Erromara. Garrantzi berezia izan zuen irakasle bat izan zenuen han, ezta?

Aita Bertrams jesuita. Gregorianan, filosofia- eta politika-irakasle izan nuen. Haren doktrina ez dut sekula ahortzi. Ju-

duen eta kristauen doktrinaren oinarrian hauxe da: Jainko bat baizik ez dela. Beste guztiak, beraz, idoloak direla. Jainkoak gu egin gaitu, baina gizonak idoloak egin ditu. Eta gure obrak jainko egitea, hori da bekatu nagusia. Mende bakoitzak badi-tu bere idoloak, eta Bertramsen ustetan, gaur egungo idoloa ez da Estatua baizik. Herrien idoloa Estatua da. Denek Estatua nahi dute. Beren gainean hura nahi dute jarri, hura nahi du-te adoratu. Estatua. Kristauaren lehen etsaia, eta haren ten-tazioa, Estatua da. Hori Bertramsi zor diot.

Zure egiten duzu hori?

Osoki. Ni Estatuaren etsaia naiz. Lafittek ere beharbada bazuen hori, baina ez dakit zuzen. Lafittek aplikatu zuela ho-ri noizbait ikusi dut alemanen denboran. Eta Aljeriako gerlan ere, ez dio arrazoia eman Estatu frantsesari. Larzabal batek ere ez, funtsean. Badira apez batzuk hori sendi dutenak, eta ez di-renak makurtzen Estatuaren aurrean. Apez edo ez, kristau guti dira beharbada, baina horiek salbatzen dute Elizaren oho-rea. Estatuaren aurrean makurtzen ez direnek.

Errroman ikasle zinen garaian hasi zineten Eskualdun Estudianteen Egunak antolatzen.

Nire adiskide birekin —Intxauspe, injineru dena, eta Mat-hieu, apezpikuaren iloba, mediku izango dena Parisen— an-tolatu genituen Eskualdun Estudianten Egunak, uda guztiz. Es-tudianteak hiru lau egunez biltzen ginen, batean Donapaleun, bestean Hazparnen, bestean Uztaritzen, eta horra deitzen ge-nituen Euskal Herriari buruz zerbait zekiten batzuk: Monzon, Sota, Lafitte, Etxart, Mgr. Mathieu, Etxeberri, aita Dassance eta horrelako batzuk. 1946. urtean hasi ginen, eta lau-bost urte iraun zuten, *Le Journees d'Etudiants Basques* deitu horiek, pixka bat udako unibertsitate gisa.

Euskararen aldetik bazuten bere ahulezia zeren hor zebil-tzanetan gutxik zekiten euskararik, burgesen semeak baitziren. Frantsesez mintzo ziren. Monzon, ordea, arratsetan entzuten genuen haizpean, gerla-istorioak eta Ameriketarat egindako bidaiak kondatzen, eta Monzon euskaraz aritzen zen.

Zer helbururekin antolatzen zenituzten egun haiek?

Eskual kutsuko kontzientzia bat piztea zen helburua, euskal abertzaletasunaren sua bizirik atxikitzea. Bi euskal herriak bat direla, ideia horren inguruan.

Garai hartan apeztu zinen.

1947an apeztu nintzen, eta berriro Erromara itzuli, lizenziatura egiteko. Beste urtebete egin nuen Erroman, bi urte guztira. Hirugarren bat behar nuen egin, Narbaitzek igorri zidan gutuna erranez behar nuela doktoregoa prestatu. Baina gero Baionan aldatu zuten xedea. Geroztik zalantzak izan nituen aldaketa haren zergatiak, zeren izan nuen problematxo bat doktrinala Erroman.

Elizaren jarrera alemanen denboran aski nahasia zen. Euren artean ere, Erroman, Tisserand kardinala eta Pio XII.a ez ziren batere ongi konpontzen. Tisserand zen bakarra De Gaulle-ren alde zena, ororen buru, Pio XII.a alemanekin zebilen. Guk bagenekien horren berri. Komunismoaren beldurra ere han zebilen. Baziren katolikoak pentsatzen zutenak posible zela Marx-en bataiatzea, Santo Tomasek Aristotele bataiatu zuten bezala... Ikusten duzu zein girotan bizi ginen.

Behin batean Seminarioan egiten baitziren *disputazioak* igandetan, Frantziako iparraldeko batek atera zuen progresismoaren problematika eta erran nion: «Ez dik itxurarik hik errandakoak. Ez dik behin ere horrelakorik erran Mounier-ek. Hau eta hau dik erraiten, eta honi eta honi behar zaiok erantzun, eta ez hik errandakoari...».

Biharamonean gure aita Delaire-k deitu ninduen eta, non bada bildu nituen ideia haiek. Edonork aurki zitzaakeela, aski zela irakurtzea: «Irakur, irakur», ihardetsi nion. «Ez dut sinesen hori, zeren eta sobera ongi defendatzen zenituen ideiak, ez zenitzan zero rrek sinets». Hara, beldur hori bazuela, eta beraz hortik agian... ez dakit zuzen.

Dakidana da Baionako superiora, ni Erromara bidali ninduen, egun horietan hil zela, eta superior berriak ez zuela nire beharrik, ez baininduen oso gogoko. Beraz, nire doktora-

doa ez nuen orduan egin. Ez zekiten bada nirekin zer egin, apaiz frango baitzen orduan, eta ezarri ninduten Hazparnen, 1948an, ene sorterriko ikastetxean ikasle-zain. Bi urte egin nituen Hazparnen, eta Maulerat gero, Filosofia irakasle.

JAURLARITZAREN EGOITZATIK ESKUAL ETXERA

Eta Mauletik Parisera, han Eskual Etxea sortzeko.

Maulen Filosofia ikasleak gutxi ziren, eta Filosofia ikasketak hasiak bainituen denborapasa Bordelen eta hemengo irakaskuntzaren birmoldaketa baten ondorioz, Pariseko Saint Pierre de Chaillot parrokiarat joan nintzen, Narbaitzen proposamenez, Sorbonnan Filosofia-estudioak osatzeko xedetan.

Parisen nenbilerarik ikusi nuen bazirela han euskaldun asko, ostatueta neskame eta zerbitzari, eta igandetean ez zute la tokirik biltzeko. Agirre ezagutzen nuen ordurako eta haren ikusterat joan nintzen. Galdetu nion ea posible zen beren bulegoan, Rue Singer-en, bil gintezen igandetean, igandetean bulegoak itxiak zeudenez geroz. Baietz. Igandetean han biltzen hasi ginen, Hegoaldeko eta Iparraldeko, denak elkarrekin. Baina berehala tokirik ez. Musika eta dantzarik ez zen posible, ezta jan-edanik ere. Beste zerbaitek behar genuen.

Momentu hartan, gainera, eskulan langileak behar zituzten Parisen, eraikuntzetarako, eta Frantziako baserritar umeak artisau ofiziale gisa formatu ondoren Pariserat eramaten hasi ziren. Euskal Herritik egun batez etorri zitzaizkidan 27 baserritar seme, sei hilabetez egina zutenak Baionan igeltsero, hargin eta zurgin formazioa. Denak ezarriak zituzten barne handi batean, eta horietako batzuk etorri ziren niri buruz erranez behar zituztela gelak.

Eskaini zidaten garbitegi izandako etxe bat, 10 milioi liberatan. Berehala idatzi nuen Baionako Gotzaindegira, eta Feltrin kardinalearekin bildu ginen Baionako bikario nagusia eta biok: «Zer nahi duzue? Dirua? Ez dut dirurik. Benedizioea nahi duzue? Hori bai, benedizioea emaiten dizuet. Hori ongi dator, Erromako direktiba baita, hain zuzen behar ditugula

sortu parrokia nazionalak. Beraz, euskaldunek izango duzue zuen parrokia Parisen». Beraz, Baionan izaten ahalko ez duguna sekulan, Parisen badugu eskubidea izateko!

Beraz, dirurik ez, baina diruarena beti konpontzen da. Saint Honoré d'Eylau parrokian egin nuen hitzaldian bildu nituen 500.000 franko lehen egunean berean! Biharamon goizean deitzen dit saltzaileak erraiteko saldua duela. Bezperan ez nuen sos bat eta etxea banuen. Bigarren egunean sosa banuen eta etxerik ez. Hortan berriro abiatzen gara bila eta bila, eta azkenean atzematen dugu orain den Duban karrikako Eskual Etxea. Garbitegia izan zen hura ere. Baina bost milioi garestiago, hamarren orde zuzen hamabost. Gauza horiek konpontzen dira beti. Hain zuzen Donibane Lohizuneko alkatea bazen bankuetan-eta sartua, eta hark eman zigun behar genuen mailegua. Eta erosi zen etxea.

Jaurlaritzak eta Agirrek lagundu zuten erosketan?

Diru aldetik ez, baina laguntza bai pertsonalki. Agirre han ibiltzen zen euskaldunen artean, oinezko bezala, kristau lekukotasuna emaiten. Ez zuen beste batzuk bezala, lehen leerroan jarri nahi izaten. Edonor bezala ibiltzen zen. Eta hori estimatzen nuen.

«GAZTE KAZETA EUSKARAZ EGITEN GENUEN GEHIENIK»

Parisetik itzuliz geroz, Euskaldun Gazterian sartu zinen buru-belarri.

1954. urtean itzuli nintzen Baionara, Filosofiaren Historia irakastera. Baina lehenago ere ibilia nintzen Euskaldun Gazterian, Maulen nintzelarik astia bainuen igandetan herriz herri ibiltzeko. Garai hartan Idieder zen Euskaldun Gazteriako apeza, eta berarekin ari nintzen lanean Zibero aldean. Han ibiltzen nintzen Altzaien, Urdiñarben, Barkoxen, Larrainen... igandero gazteekin. Baina Idiederrek, Eskualdun Gazteriaren sortzaileak, aski gaizki ikusten ninduen, sendi baitzuen ni beste bide batetik nindoala. Frantsesa zen bera, euskaldun frantsesa, ni aldiz euskaldun-euskalduna.

Laborari kristau gazteak formatzea zen Euskaldun Gazteriaren helburua.

Eskualdun Gazteriako apez eta, beraz, Gazte aldizkari-ko arduradun izan zinen gero.

Bai, Parisetik itzuli ondoren, bost urtez, 1955etik 1960ra.

Lana alor sozialean egiten zenuten, baina euskaltzaleen eta abertzaleen bilgune ere baziren elkarte eta aldizkaria?

Euskaltzalea zen gure taldea, eta horregatik, gure kazeta, *Gazte*, euskaraz egiten genuen gehienik; euskal idazle asko hor hasi ziren idazten: Jean Etxepare gaztea, Davant, Emile Larre —*Sokorri* sinatzen zuen—, Andre Hiriart Urruti... eta horrelako batzuk. Euskaraz denetarik emaiten genuen, hitz gurutatuak ere badituzu *Gazte*-n euskaraz, Etxeparek eginak. Eta *Jeunes Forces Rurales*, frantsesez Parisen egiten zuten hura, nahi ziguten hemen sartu, baina guk bagenuen gurea, eta hori gaizki ikusia zen han.

Gainera, harremana bagenuen Hegoaldeko Baserri Gazteriarekin. Francoren denboretan eraman ditugu Loiolarat Baionatik autobusetan bostehun gazte, mutil eta neska. Eta parte hartu zuten gure gazteek Hondarribiko eta Bergarako gipuzkoarren biltzarretan.

Baina ez zen aipatzen sekula abertzaletasunaren konturik. Hor bagenuen problematxo bat: ez genuen aberririk aipatzen ahal. Baina egiten zelarik bilera, eman dezagun, Montrealen edo Strasburgen, Hegoaldekoek eta Iparraldekoek ikurrina beraren atzean elgar aurkitzen zuten.

Zenbat jende mugitzen zenuten Euskaldun Gazteriaren inguruan?

Mugimendu handia zen. Zenbait mila gazte hunkitzen zuen. Eta bazen zuzendaritza bat hileroko biltzen zena. Mutil eta neska, hamar-hamabi, biltzen ginen, *Gazte* egiteko aitzakiarekin.

CH-ren ordez X idazten hasi zineten *Gazte*-n.

Gazte egiten genuenaz geroz, eta umeentzako Camino apezak nahi baitzuen zerbait egin, *Pan-Pin* aldizkaria sortu zuen.

Donostian inprimatzen zen, koloretan, Valverderen etxean. Eta o rduan, edizio bat Hegoaldean egin behar zenez gero, aitzakia hori hartu genuen X hemen sartzeko gure testuetan.

Hemen CH genuen erabiltzen betidanik Iparraldekoak. Ordura arte nehor ez zen menturatzen CH horren kentzerat. Guk egin dugu hori, Caminorekin. X-ren iraultza Iparraldean geroago H-rena Hegoaldean bezain garrantzitsua izan zen batasunarentzat.

Eztabaida zabaldu zen horren kontura?

Badira artikuluak, lekuko, *Herria*-n argitaratuak.

Zer jarrera hartu zuen Lafittek?

Lafittek ez zuen erraiten fitsik, baina gero berak ere hartu zuen erabaki bera, ikusita gauzak pixka bat baretzen zirela. Ez dakit zuzen *Herria*-k noiz hartu zuen, baina merezi luke behatzea.

Zu Eskualdun Gazteriaren arduradun zinelarik hainbat gazte Aljeriako gerrara joan ziren. Nola bizi zenuen hori?

Eskualdun Gazterian apez nintzelarik parrokia batetik besterik nengiz eta predikatzen nuen eskuin eta ezker Euskal Herrian zehar. Mintzo nintzelarik, nire ustez behar nuen gure gazteen arazoez mintzatu eta, ukaiten nituen letra batzuen bitartez gerlaren berri izaten nuelarik Aljeriatik zuzenean, nire eginbidea neukan gai horietaz mintzatzea prediketik.

Parrokia batean goizeko mezan irakurri nuen Aljerian *lieutenant* zen gazte batek igorritako karta. Karta hartan kondatzen zen nola frantses talde bat 29 *fellaga* batzuen ondotik ibili zen eta nola asteburuan, bizia salbu izatekotan, errendatu ziren *fellagak*. Baina frantses komandanteak 29tarik 28 han berean garbitu, seko. Eta 29.a torturatzerat bidali, informazioa biltzeko. Eta horren berri emaiten zidanak erraiten zidan: «Eta gu hemen apezgaiak zer ari gara saltsa honetan?».

Beñhala etorri zitzaizkidan parrokiako jende batzuk erraitera: «Ez duzu eskubiderik horrela hitz egiteko». Nik hamarretako mezan errepikatu nuen, erranez gainera norbait etorri zitzaidala protestatzera, baina eginbide neukala hori erraitea.

Baina jakin nuen ondoko igandean parrokia hartan berean apezta izan zela prediku-aulkirat erraiteko nire hitzaldiak ez zuela sobera entzuna izan behar. Gero apaiz hura bera ondoko urteetan joan zen kapilau bezala frantses armadarat.

*Gazte-*ren bidez ere pasatzen genituen artikulua, euskaraz zirelako emaiten zirenak, frantsesez izan balira ez baitziren pasatuko. Zeren, ez da dudarik, han ziren euskaldunen artean anitzek salatu zutela sanoki Frantziak zerabilen politika. Ezin onetsizat zeukaten kristau eta gizon bezala.

Aljeriaren gerraren aurkako jarrera zabaldua zegoen Euskal Herrian? Edo minoriaren minoria zen?

Ez zen minoriaren minoria. Baziren hara joan zirenak, han bizi izan zutenak gerla hori eta konturatu zirenak bide hori ez zela onargarria. Lan txarra egin zuela Frantziak, eta ez zutela horretan parterik izaten ahal nahi bazuten gizon egon.

ESKOLAREN SORTZAILEA ESKOLATIK BIDALIA

Gazteekin eta gazteentzako lanean segitu zenuen gero, Hazparneko Langintza Eskolaren sorreran.

Itzuli nintzelarik Paristik eta gazteekin ibiltzen nintzelarik, predikatzen nuen apezten bileretan eskandalu bat zela diozesi honen politika. Zeren, hemen apez denak baserritar seme dira, baina zer ari dira berebizian? Umeei latina eta grekoa irakasten. Hamabi ikastetxe baditu diozesi honek, eta beren anaiantzat ez dute irakaspenik emaiteko! Eta baserritar seme-alabak joaiten dira Pariserat ofizioaren fitsik jakin gabe, edo Ameriketara artzain. Hori ez zela zuzen. Hor bazela bekatu bat.

Hori entzun zidan orduan Baionako apezpiku zenak, orain kardinale den Gouyon bordelesak eta erran zidan: «Egizu zuk ikastegi hori». Ezezkoa eman nion, horren egiteko behar zela ofizioa izan, ez nekiela ezer teknika aldetik. Azkenean baietz, baina kondizionea eman nion bederen apezgai gazte horietarik bidali behar zituela Injineru Eskolara. Baietz, hitz eman zidan. Eta handik bi urtera apezpikuak deitu eta: «Erran behar dizut 'barkatu', zuri hitz emandakoa ez dut betetzen ahal. Kon-

tseilua dena kontra dut, garesti dela sobera eta ez duela merezi». Eta ez zuten apezgairik hartu injineru-estudioak egiteko.

Baina Eskola antolatu zenuen. Zein pauso eman zenituen horretarako?

Arrasaterekin harremanak genituen ordurako, Arizmen-diarrietarekin, eta bere filosofia zabaldua ere bai Euskaldun Gazterian. Eskola sortzeari buruz itzulia egin nuen, kanpoan zer egiten zuten ikusten: Normandian izan nintzen, Parisen, Lyonen, Grenoblen... Zarautzen ere izan nintzen Iturriarekin-eta, eta Arrasaten. Nik ez bainekien nola funtzionatzen zuen Langintza Eskola batek. Tresneria Hegoaldean erosi nuen, Plaentziako, Elgoibarko eta Donostiako lantegietan.

Parisera joan nintzen irakasleen bila, eta hango Langintza Eskola batetik bi bederen ekarri nituen kategoriakoak. Eta Hegoaldetik Eneko Irigarai, Txillardegi, Jurramendi, Ugalde, Elo-segi, Aleman... Hazparden pasatuak dira ni Hazparden egon nintzen sei urteetan.

Hazparneko Eskola izan al zen euskaltzaleen eta abertzaleen bilgune? Izan zuen garrantzirik zentzu horretan?

Izendatu nindutenean berehala komentario hau egin zuen Ge-rezietako erretoreak, Zerbitzari euskaltzainak: «Xarriton izendatu du; prefetak hamabost egun barru itxiko du eskola». Bai baitzekien ni nondik nenbilen! Bazekien abertzale nintzela.

Bizpahiru pundutan direktiba aski zehatzak hartu nituen horri buruz, eta beharbada goikoek ez zituzten ongi ikusi. Adibidez: euskaldun semeei egiten nien prezio merkeago bat, zeren horko irakasleak Euskal Herriko apaizak ziren eta, ez zirenez ordainduak, Euskal Herriaren eskaintza bat bezala zen; beraz, horien irabaziak emaiten nituen bazterrerat bezala izpirituz, eta egiten nien beka batzuk Euskal Herriko baserrietarik etortzen ziren ikasleei.

Nola ez zen posible denei inposatzea euskara, dotrina emaiteko bi klase egiten nituen beti, bat euskaraz eta bestea erdaraz. Eta nola eliza txikiegia zen, hazi baitzen gure kolegioa, bi meza egin behar ziren, bat osoki euskaraz eta bestea frantse-

sez. Gero, irakasleak, ahal ziren guztiak Euskal Herritik hartzen nituen, Hegoaldetik berdin, biak maila berean. Baina ez zen aski eta Parisetik ere ekartzen nituen batzuk.

Proiektu bat banuen, Txillardegirekin, osatzeko departamentu bat, hortik ateratzen ziren guztiak ikasketak bukatzean hiru hizkuntza mendera zitzaten osoki; klaseetan behar ziren Iparraldeko ikasleak, Hegoaldekoak eta Ameriketakoak berdin. Denek gauza batzuk ikasi behar zituzten frantsesez, beste batzuk euskaraz eta beste batzuk gaztelaniaz. Zirkular bat egin eta bidali genuen, Ameriketarat ere. Baina Venezuelatik bakarrik ukan genuen erantzuna: etorri ziren Elgezabal, Zorroza izeneko batzuk... Hegoaldetik izan genuen Olaziregi bat, orain Jaurlaritzan dena... baina ez genuen besterik izan.

Txillardegiko Hazparneko Eskolan irakasle, Benito del Valle zure anaiaren enpresan sozio... Lehenengo errefuxiatuen harreran zerikusi zuzena izan zenuen.

Nik ezagutzen nituen errefuxiatu baino lehen ere. Behin bilkura bazen Oartzunen Nemesio Etxanizekin, Txillardegi, Albisu, Larramendi... ni ere hor nintzen nire ikasle izandako hiru lagunekin.

Geroihesi etorri izan zelarik, hitzartu nuen Txillardegirekin ni joango nintzaiola bila, eta nihaur izan nintzen urtarrilaren lehenean Hazparnetik nire kotxearekin Dantxarinereko zubian. Bera pasatu zen atzetik, han ostatua baita, eta kotxean hartu nuen eta eramanez Hazparnerat.

Errefuxiatuekin izandako jarrerak arazoak sortu zizkizun, eta azkenean bota egin zintuzten zuk sortutako Eskolatik. Zer gertatu zen?

Hasieratik beretik banekien ni ez nintzela betiko hor. Nik erran nion Gouyon gotzainari sei urteren buruan bukatzen nuela. Baina sei urteren buruko bera joana zen gotzaindegitik eta haren ordeztoria Vincent. Narbaitzen ordeztoria berriz Laxague Emilio apaiza, frantses armadako komandantea.

Eta egoera horretan gertatu zen Txillardegi, Del Valle eta hauen istorioa. Eta ni leporaino sartua, dimisioa eman nuen.

Errefusatu zidaten Gabonetan, baina handik bi hilabeteren bu-ruan atxilotuak izan ziren Kristiana Etxaluz —gure irakaslea— eta Ateka —Etxaluzen lagun amerikarra, Julen Kalzadaren le-hengusua, zaindari gisa lan egiten zuena gure ikastegian—.

Ni kontsideratzen ninduten horren arduradun. Nahikoa izan zen ni Eskolatik bidaltzea justifikatzeko.

Prefetaren aginduz bota zintuzten?

Bai, dudarik ez. Gotzainak eskatu zidan dimisioa zeren pre-fetak jakinarazi baitzuen kenduko zituela subentzioak eta di-rulaguntzak ez bazuten aldatzen zuzendaritza.

Hala ere, ofizialki aitzakiak prestatuak zituzten, bistan da: pekatuan nintzela, huts larriak egin nituela honetan eta har-tan... Hamabi akusazio baziren. Eta susmoak. Gogorra izan zen.

«HOTZ NINTZEN ENBATA-KOEI BURUZ»

Esan zenezake zenbat iheslariri ireki dizkiozun zure etxeko ateak?

Ez dakit. Alemanen denboran ere ofizial ingeles bat sekre-tuan izan nuela nire etxean erran dut eta, ingelesari eman ba-nion babesa, euskaldunei nolaz ez! Ez dakit, hamar bat edo do-zena bat... Txillardegi, Irigarai, Elozegi, Aleman, Ugalde, Pujana, Azurmendi, Iztueta... eta gero Baionan, bai, hemen asko. Hel-du ziren apezgaiak ere asko.

Errefuxiatuen etorrerak zer eragin izan zuen Iparralde-ko abertzaletasunean?

Ez da dudarik izan zuela eragina. Bai 36ekoeak, bai lehena-gokoeak ere, karlisten denborakoeak. Belaunaldi bakoitzak, han-dik honat etorri direnek gerla bakoitzean, izan dute eragina.

1837. urtean *pour les réfugiés* hilero Baionako dirudun fa-milia batek emaiten zuenaren zenbakia atzeman dut Saint Amand-eko artxiboetan. Eta alderantziz, bagenekien, bestaldean ere gauza bera zela. Gure lagunak Hegoaldean ongi errezibituak zirela, alemanen denboran.

Hori gauza naturala zen guretzat. Hori prefetari esplikatu nion: «Zu heldu zara Parisetik, baina behar duzu jakin hemengo berri. Herri bakoitzak baditu bere ohiturak, legeak baino inportanteago direnak. Hemen gauzak gaizki doazelarik, hemengo jendeak badaki han bestaldean atzeman dezakeela ihesleku bat, eta han badelarik zerbait gaizki doanik, hango jendeak badaki hemen aurki dezakeela ihesleku bat, eta hori zure legeek ez dute kenduko! Ez Errepublikak, ez erregek eta ez enperadorek, hori hor da eta hori ez da ahazten. Hori da herriaren memoria».

Artean Hazparneko Eskolan zenbiltzala sortu zen Enbata 1963an, Itsasuko Agiriaren inguruan. Enbata-koengandik hurbil zinen?

Ez nintzen behin ere sartu *Enbata*-n, apez bezala baineukan ez nuela eskubiderik. Ez nuen behin ere lerro bat idatzi *Enbata*-n. Nik nire buruari jartzen nion araua zen hori; ez nuen eskubiderik idazteko politika-gaietaz etika aldetik.

Bestalde, beste bi arrazoi banituen, ez horiekin gurutzatzeko. Bat ideologikoa: nire ustez ez zen posible abertzaletasunik egitea non ez zen euskararen bitartez. Badira zenbait *Enbata*-ren sortzaileetarik oraindino euskara ikasi nahi izan ez dutenak, buruzagi direnak. Jakes Abeberri, edo Ximun Haran hor dira. Alde horretatik hotz nintzen horiei buruz, eta beti izan naiz.

Baina beste arrazoi bat baneukan: orduan Hazparneko Eskolan sartua nintzela leporaino, eta aski lan banuela, ez nuela denborarik idazteko, ez irakurtzeko ere *Enbata*-k idazten zuena.

Beraz, ni ez naiz bide horretan ibilia, nahiz akusatua izan naizen artikuluak idazten nituela. Ez ziren nik eginak, Davantek eginak baizik. Egia da Jean Louis Davant lehenago ene ikasle izana zela, baina orduan ez nintzen Itsasun ere izan.

Hazparne 1965ean utzita Parisera joan zinen baina 1967an Baionan zinen berriro.

Parisen Sion-eko komentuan izan nintzen, eta tesiari lotu nintzaion berriro. Gero, bi urteren buruan, gotzainak proposatu zidan itzultzeko Baionara, Saint Amand-eko parrokiara. Za-

lantzak izan nituen, biziki, baina itzuli nintzen. Lehen egina ez nuen lana zen, parrokia-lana.

Parrokia ez zen euskalduna, frantsesa baizik. Baina euskaldunak baziren Baionan, eta horiekin saiatu ginen taldetxo bat egiten, Fededunak izenekoa, Manex Erdozaintzi eta Jean Hiriart Urruti apezak eta laiko multzo batekin. Burgosko egunak ziren orduan, eta Hegoaldekoak etortzen ziren Saint Amanderat, apez eta beste.

Jakin-ekoekin ere harremanak nituen. Biltzarrak egiten ziren, frantziskotarrekin, batean Donostian, eta bestean nire etxean. Oroit naiz egun batez, hemen bilduak ginela, Hegoaldeko eta Iparraldeko, Santamaria, Kanblong, To r realdai... Eta etortzen zaizkigu Alberto Onaindia eta Mgr. Laboa, Santamaria ikusi behar zutela.

Sarrarazten ditut eta aurkezpenak egin. «Rikardo Arregi» entzuten duelarik gure Onaindiak, lotzen zaio lepotik eta erraiten dio: «Zu zara euskaldunen jainkoaren hiltzailea! Zu zara!». «Zahar-gazteen arteko hau da parabola» gogoratu zitzaidan.

Saint Amandeko azken urteetan Udako Euskal Unibertsitatearen (UEU) sorrera bultzatu zenuen.

Estudianteen EgUNETAN ibilia, Unibertsitate eskotan ibilia, banuen Unibertsitatearen begirune. Eta amets bat ere bai, Euskal Herrian egun batez unibertsitate bat gurea izanen genuela. Bestalde, Uztaritzen ikusia nuen ere Tolosako Unibertsitate Katolikoak anitz urtez eskaini zigun Udako Unibertsitatea, hor ikusi baikenituen Zubiri, Lavelle, Oraison, Robert Schuman eta beste...

Eta horra non bi urtez Haritxelharrekin euskal kultur asteak Baionan antolatu genituela, harremanak izan genituen Carlos Santamariarekin. Hura izan da Udako Euskal Unibertsitatearen ideia asmatu zuena.

Hegoaldetik asko etorri ziren lehen urtetik, 1972tik: Amaia Lasa, Andolin Eguzkitza, Patxi Zabaleta, Koldo Mitxelena... baina Iparraldeko lehen UEUren talde sortzailea Haritxelharrek, Manex Goienetxek eta nik osatu genuen Donibane Lohizunen.

LAU APEZPIKU, LAU JARRERA

Saint Amand utzi eta berehala, 1974. urtean, Zabal al-dizkarian argitaratutako artikulu zenbaitetan ezagun zuen Eliza ofizialaren jarre rerekin ez zentozela bat. Zuk idatzia da: «Kultura eskubideen alde dugu ofizialki gaurko eliza. Baina nork sinets Eliza, ez baditu behin eskubide hoik be-giratzten, bere jokabide eta eraikiduretan?».

Hor baduzu kapitulu bat oso osorik misioei buruz. Misioetan egin den politika, Pio XI. garaian baduzu kardinale bat Constantini izenekoa, erraiten duena: «Gure misioak dira kolonia izpiritualak, hamarretatik bederatzietan hara zer egin dugun hor». Hori idatzia da 1924ean-edo. Eta lehenago: 1770ean bisitadore bat izan zen Hegoameriketara eta hango egoera ikusita erran zuena —Erroman dira dokumentuak—: «Hemengo eliza honek egin du errota izugarria, makinaria izugarria, baina ez du alerik, bihirik ehotzen».

Arrazoa! Erromak erraiten zuen munduko gizon guztiak berdinak direla. Baina Limako Kontzilioak aplikatu behar zituelarik, Limako Kontzilioetan debekatzen zen indioen apeztea.

Elizari buruzko artikulu kritikoetan sarri samar ageri da Roger Etxegararen aipamena. Zure hitzak dira hauek: «Galde niezaioke gogotik Justizia eta Bakea deritzan idazkaritzako idazkari den Roger Etxegarai ezpeletar k a rdinaleari nolaz bada ez diren Erroman berean Joanes Paulo II.aren egunotan Pio XII.aren denbora baino biziki hobeki zaintzen Gizonaren eta Emakumearen esku-bideak».

Laguna dudalakotz aipatzen dut, eta amesten dut batzuetan harekin hitz egitea eta hari erraitea: «Baina ez diok erraiten ahal aita saindu horri ez denez oroit zer pasatu zen Erroman ikasle ginen urteetan, nola ikusi genuen De Lubac kondenatzen eta ez direnez beldur gauza bera ez ote duten egiten gaurko egunean? De Lubac-ekin egin dutena ez ote diren ari Hans Kung edo Gutierrez-ekin egiten?». Eta beste gauza batzuk orain argi ikusten ditudanak! Nolaz ez duten kemenik horien aldatzeko. Badira bizpahiru gauza nire ustez osoki feudalak di-

renak. Erraiten dute argumentu batean Eliza ez dela demokrazia bat. Baina non da idatzia feudalitate bat izan behar duela? Feudalismoaren hatzak badira! Nasai! Gaurko Elizan! Ez bakarrik nunzioak, baina beste mila gauza ere. Gero, gerontokrazia hori... hori gaur ezin onetsia da. Zergatik ez du Aita Sainduak apezpikuei jarri adin-legea beretzat hartzen?

Bestalde, nola Santo Tomasengandik ikasi dudan graziak ez zuela natura ezabatzen, ez dakit zergatik gaurko jakintzen ekarpena ez dugun integratuko. Hara, eta orduan Etxegarai gogoratzen zait, berari nahi nizkioke erran, nahiz eta badakidan berak ez dizkiola heleraziko. Sobera diplomata baita.

Apezgai eta apez izan zinen garaian Baionako lau apezpiku ezagutu zenituen. Hemezortzi urte zenituela etorri zen Vansteenberghen. Zer oroimen duzu berari buruz?

Izan zuen nire gain eragin apur bat, nahiz eta ez dudan berarekin hitz egin, apezgaiekin ez baitzuen hitz egiten. Miretsi dut haren obra, haren testu batzuk hartu ditut «Alemanak Euskal Herrian» lanerako, argi mintzo direnak nazismoaren kontra. Nehor bezala mintzo zen.

Euskaltasunari buruz, aldiz, ezer ez. Hala ere, Oxobi hark ekarri zuen Dohoztiritik Arrangoitzerat, eta Léon Léon Arragoitzetik Uztaritzerat. Bazekien gizon batzuen estimatzen. Lafitterekin ez zuen harreman berezirik nik dakidala. Biziki gizon hotza. Gutxi egon zen. Hil zen hiru-lau urteren buruko, bat batean.

Terrier-ek hartu zuen ondoren apezpikutzat.

Harekin oso lasai izan naiz, oso harreman onak. Saboiarra zen, menditarra, eta euskaldun menditarrak ulertzen zituen ongi. Ez zen klerikala. Bazuen jendeen bizitzaren berri, egunero k o bizitza, parroko egona baitzen bera, parrokia txiki batean. Gustatzen zitzaion jendearekin ibiltzea eta harreman erraza zuen.

Euskal nortasunarentzat errespetu handia zeukan. *La langue des sentiments profondes* erraiten zion, «barneko sentimenduen hizkuntza». Bazekien mintzaira batek zituela funtzio diferenteak, eta euskara beharrezko zela. Zorigaitzez minbiziz hil zen, 1956an. Orduan Gouyon bordelesa etorri zen.

Hazparneko Eskola sortzeko ardura eman zizuna.

Bai. Bazituen bere bertuteak... baina joan zen hemendik ulertu gabe euskaldunen problema. Partitzean erran zuen: «*Ma croix a eté Enbata*». «Enbata izan da nire gurutzea». Euskal nortasuna folklorikoki baino ez zuen ulertzen. Pariseko Eskual Etxea Terrier-i zor diogu, berak baininduen bultzatu Pariseko Etxea egiterat, eta Hazparneko Eskola, berriz, Gouyon-i. Nahiz bata bestearen ondorio den. Hazparnekoa, niretzat, Pariseko armondorioa da. Gouyon Baionan izan zen Rennes-eko kardinale egin zuten arte. Eta hurrengoarekin, Vincent-ekin, haustura izan nuen Hazparnen. Berak bota ninduen.

Ezin esan, beraz, Vincent-ekin ongi konpondu zinenik.

Honekin gaizki. Saiatu naiz konpontzen, baina ez. Zinez arrotza zen. Ez zekien Estatuaren errespetatzen baizik. Aita 14ko gerlan galdua, bera apezpiku izan aitzin Aljeriako gerlan ibilia zen. Debozio-gizona zen, baina frantsesa muinetaraino.

Ni abisatua nintzen. André Hiriart Urrutik, euskaltzainaren anaiak, Erroman estudiante zela ezagutu baitzuen, Erromatik idatzi zidan: «Honen kezka nagusia duk badirela hor apez batzuk intoxicatuak, abertzaletasunak kutsatuak. Baina horiekin zer egin duen asmatu dik: euskal liturgia-lana emanen ziek. Iduri eta behiak biziatzen direlarik eta artolandan sartzen, irusta puska bat emaita aski zaien, hor egon daitezen maltso-maltso».

Hazparnetik bidali ondoren, Paristik itzuli nintzelarik, Vincent-i buruz joan eta untsa pentsatuak nituen hiru gauza erran nizkion: «Bat: buruzagi batek ardura duen zerbait duelarik erraiteko bere menpe duen bati, behar dio laister erran eta berari zuzenean, ez beste baten bidez. Bi: badira metodo batzuk erabiltzen ahal ez direnak, eta horietariko bat da fitxen metodoa; Gotzaindegiak badu fitxa bat gutarik bakoitzarentzat, eta horiek oro bil eta erre beharko lirateke Baionako Gotzaindegiaren aitzineko plazan; Eliza demokratizatzen ari delako seinale litzateke. Hiru: predikatzen dugu gure Eliza laikoen eliza dela, ez direla apaizak diktadore, laikoek behar dutela bere hitza erran; baina hirugarren gotzaina zara nik ezagutu dudana eta konturatzen naiz diozesa honetan laikoen postua gero eta atzerago doala».

Vincent-en ondoren Molerres etorri zen. Honekin ez dut harreman handirik izan.

«QUEBECEN NUEN ERABAKI SEKULARIZAZIOA ESKATZEA»

Saint Amandeko egonaldiaren ondoren, 1974an Quebecera joan eta han apez izateari uztea erabaki zenuen. Horren arrazoiak azal zenitzake?

Joan nintzen lehenengo aldian Hazparnetik Parisera ez nuen utzi apezgoa, ez asmatu ere horrelakorik. Han komentatu batean izan nintzen mojekin kapilau. Handik itzuli nintzenean Baionara, erran dizut zer hiru solas erran nizkion apezpikuari. Saiaitu nintzen horren bizitzen, leialki. Baina zorigaitzez ez nuen erantzunik izan. Nire inguramenean, Baionan, beste apaizen artean, gero eta isolatuago sendi nuen nire burua. Erraiten nituen gauzetan eta izan ziren gose grebetan-eta bakarrik uzten ninduten, adiskide nituenek ere. Katedraleko parrokoak ere, Txomin Iturberen semea bataiatu behar zelarik, etortzen zen nire bila. Ez zen kontra, alde zen, laguna nuen, baina ni ekarrarazten ninduen Saint Amandetik nik egin nezan lan zikina, erran nahi baita Txominen semearen bataiatzea, «Iraultza» behar baike nuen bataiatu. Bataiatu nuen. Beste kasu batzuetan ere...

Gero, ikusten nuen Kontzilioaren printzipio batzuk nire us-tez aurrerago eraman behar zirenak ez zirela eramaten aurrera Elizan. Hala nola *Humanae Vitae* agertu zuelarik Paulo VI.ak berak hautatu aholkularien iritzien gainerik. Honetan ez nintzen konforme. Zuhaur ez zaudelarik konforme erakutsi behar duzunarekin ofizialki, hor ez untsa bat gertatzen zaizu.

Orduan gertatu zen familiak deiturik Parisera joan nintze-la 1973an, nire arreba zena hiltzera baitzihoan. Hil zen hiru hilabete barru, eta ni euren zapaterian sartu nintzen zapaten saltzen, urtebetez. Tesia urte hartan amaitu nuen eta, handik landa, tesia nahi nuen argitaratu. Baina Frantzia ez zitzaion inori interesatzen. Orduan Harluxet zenak erran zidan Quebecen gai horrek interesatzen zituela hangoak. Bera Montre alen egona baitzen bazekien hango berri.

Ordurako zalantzak nituen apez izateari buruz, baina erabakia hartu aitzin nahi nuen distantzia hartu orduko nire bi-ziari buruz eta, beraz, erabaki nuen Quebecera joaitea. Quebecen ezagutu nuen Erramun Baxok. Sei hilabete egin nituen bere etxean, lana atzeman arte. Irakasle jardun nuen ikaste-txe pribatu batean Historia irakasten, eta doktrina irakasten gero, publikoan. Han nuen ere argitaratu Fides-enean *Le droit des peuples a leur identité*, nire tesia.

Quebecen nintzela nuen erabaki Erromara ene sekulariza-zioa eskatzea eta hura ardietsi-eta, ez aspaldi ezagutu nuen aihertar erizainarekin, Ana Durrutirekin, ezkontzea.

Nola hartu zenuen Euskal Herrira itzultzeko erabakia?

Euskal Herriko berriak heltzen zitzaizkigun Montrealera eta bagenekien Baionako apezpikuak eta bere «adiskide» batzuek debekatu nahi zigutela Herrirat itzultzea, baina ene emazteari eta niri iduritu zitzaigun Herrian bizitzeko eskubidea bage-nuela, eta erizain postu bat Baionatik eskaini ziolarik Anari adis-kide batek, itzultzea erabaki genuen.

Etorri orduko Lafitte hartu ninduen idazkari Euskaltzain-dian. Denbora erdi Euskaltzaindian egiten nuen lan, eta den-bora erdi UZEIn. Lafitte hil zenean, bere ondotik izendatu nin-duten euskaltzain. Orduan nuen ere Euskal Ikerketen dokto-regoa prestatu Pierre Broussain-i buruz Bordeleko Unibertsit-atean. Gero, jakin nuen Filosofia irakasle bat behar zutela Zorroagan; Goio Monreal ezagutzen nuen, eta berak bazekien nituela bi doktorado, bata teologiakoa eta bestea euskal es-tudioetakoa. Horiekin hartu ninduen Zorroagan, eta hor jubi-latu arte, bizpahiru urtez. Gero Etxepareren lanak, Larzaba-lenak, Mendiaguerenak eta besteak etorri dira.

«BROUSSAIN DA EUSKARA BATUAREN AITA EDO BEDEREN AITONA»

Piarres Broussaini buruz egin zenuen, beraz, bigarre n tesia. Nor zen Broussain?

Piarres Broussain hil zen ni sortu baino urte bat lehenago, eta izan zenik ere ez nekien. Egun batez Amerikatik itzuli nin-

tzelarik haren alabak, lehendik ezagutzen nuenak, erran zidan bazuela kaja bat betea paperez, joiteko ikustera. Eta hor deskubritu nuen Broussain-en altxorra.

«Menturaz Iparralde honetan izan dugun abertzalerik handiena» dela idatzi duzu.

Nire ustez bai. Abertzale izan zen eta denbora berean politikan erantzukizunak hartu zituen. Euskaltzaindiaren ametsa izan du hasieratik. Bera eta Azkue, elgarrekin, ezin bereziak dira, 1897an Donibane Lohizunen elgar ezagutu baitzuten eta geroztik elgarri jarraiki dira hil arte.

Broussainen erretrato azkar bat egingo zenuke?

Aita hil ondoan sortu zen, bost umeetatik azkena. Umetan sei urte arte egon zen etxean, baina gero ama berriz ezkondu zitzaion, norekin eta Baionako koarteleko musika-komandantearekin, alargun batekin. Arront gaskoina! Eta ezkondu bezain laster hiru semeak Larre s o ron ezarri zituzten. Larre s o rotik Akizerat, Akizetik Bordelerat, Bordeletik Pariserat. Medikuntza--eskolak hasi baina hoge urte eman zituen estudioak bukatzeko.

Tarte horretan konturatu zen euskalduna zela, Parisen zituena lagun quebecarren bitartez hain zuzen. Euskara ahantzia zuen, baina errekuiperatu zuen. Euskara gero ederki menderatzen zuen. Manex Hiriart Urrutiren —*Eskualduna* aldizkariaren sortzailea— adina baitzuen, harremanetan hasi zen harekin Parisetik, eta *Eskualduna* astekarian idazten. 1897an, oraino medikuntza ez zuelarik bukatua, Azkuerekin ezagutzak egin eta harekin adiskidetu zen, adiskide mina.

1902an, medikuntza bukatuta, Hazparnen jarri mediku, eta 1905ean auzapez. Hamabost urte egon da Hazparneko auzapez. Euskaltzaindiaren ametsa azkenean obratuko dutenean utziko du kargua. 60 urte dituela euskatzain oso da, eta Campioneekin berak zuen erredaktatu euskara batuari buruzko txosten famatua. Broussainen ideiak dira hor eta ez Campionenak. Campionek dio lau euskalki literario badirela, eta horiek behar direla zaindu. Broussainek, aldiz, dio: «Ez, behar dugu bat egin». Broussain izan da euskara batuaren aita edo bederen aitona.

Zorigaitzez Broussain hil zelarik, Azkue zen bakarrik baturaren alde. Saiatu zen baina ez zuen lortu eta asmatu zuen gipuzkera batua. Baina hau ez zuen onartuko Broussainek. Honen ikuspegia baitzen behar zela egin nafar, gipuzkoar eta lapurteraren inguruan, hor zela bihotza.

Nola definituko zenituzke bere ideia politikoak?

Suitza amesten zuen, Suitzaren eredia ikusten zuen Euskal Herri osoarentzat. Horri buruz behar zela borrokatu. Sabino Arana rekin ere bazituen harremanak. Sabinok berari erraiten dio, gutun batean: «Zu egiazko patriota zara». Gutun horiek Sabinoren obretan bigarren edizioan sartu genituen Piarres Lafitteren sinadurapean.

Jean Etxepare mirikuaren idazlanak ere bildu dituzu, bost tomotan.

Lafitti zor diot lehenik Etxepareren miresmena. Ez Broussainena, baina Etxepare rena bai. Lafitteren ustez euskararen aldetik gure maisua zen Etxepare. Nahi zuen obratu Lizardiren ametsa: «Behar dugu orotarako euskara». Baina Etxeparek, «orotarako» erraiten duelarik, nekazari eta arrantzale munduari buruz ari zen. Medikua zen baina laborari-semea, lur-gizona, hara zergatik munduak geroztik egin duen itzuliarekin haren lana berrikusteko den.

Bere idatzietan ikusten da ere ez dela abertzale: «Nire aberria Frantzia da». Euskal Herria txikia baita izateko aberri bat. Inguramenean, euskaltzaileen artean, errespetu handiz hartua zen eta miretsia. Nire ustez izan dugun intelektual bakarretarik izan da Etxepare. Politikan baino gehiago metafisikan. Norbait dugu, kategoria duena.

«GERLA-DENBORAN FRANCOREN ALDEKOA ZEN LARZABAL»

Piarres Lartzabal, bere idazletatik ezezik, pertsonalki ere ezagutu zenuen.

Larzabalen lanak bildu ditut berak eskaturik, testamenduan eginbide hori eman baitzidan. Asko zor diot, zeren Hazparden bera izan da anitz urtez, ni gazte nintzelarik.

Hamalau urte bete zituen egunean idatzi zituen bertsoak, oroituz nola hartu zuen apezteko xedea. Lafitteren paperetan atzemanik hor dira argitaratuak orain. Gaztetatik bazuen jite izugarria idazteko; izpiritu argia zuen inguramenari nehor ez bezala ohartzeko.

Baina batzuetan pentsaera nire ustez sinpleegia zuen. Bere historiaren eragina ez zuen beti menderatzen; ez zuen ikusten ororen buru bera Santa Kruz apezaren itxura hartzen ari zen gizona zela.

Teatro-gizona zen bestalde. Mathieu apezpikuaren anaia medikuak erraiten zidan: «Hizlariak eta politikoeak, eta apez batzuek, badute antzerkilari kutsu bat, halako ttanka bat, ekilibrio eskas bat... Antzerkilari horiek ez dakite euren identitatea zuzen non daukaten».

Hori gertatzen zitzaion Larzabali?

Apur bat bai, nire ustez.

Hasieran ez zela abertzale esan duzu. Gero bazen?

Dударик ez. Espainiako gerla denboran Francoren aldekoa zen. Alemanen denboran De Gaulleren aldekoa zen, eta alemanak joan eta gero ere oraino Hazparneko gazteei berak erakusten zien armak nola erabili, *preparation militaire obligatoire* egiten baitzen soldadutzara joaiteko, frantses armadara joaiteko. Berak prestatzen zituen gazteak, jandarmeen baimenarekin.

Gero, anaia bat galdu zuen soldadutzan eta, beste anaia Berara joana zela, tiroz garbitu zuten goardek. Anaia bi hiltzen dizkizutelarik frantsesek, horrek ideiak pixka bat aldatzen dizkizu.

Gero, gazteak Hegoaldetik ihesi etortzen direlarik, eta torturen berri izaten duelarik... Horrek gizonaren ikuspegia aldatzen du. Monzonengana ere hurbiltzen da. Bi teatro-moeta dira, Monzonena eta Larzabalena, bi mundu! Baina elgarrekin lanean ari eta elgarren adiskide bilakatzen dira.

Broussain eta Etxepare bezala, beste hainbat ere eza-gutu beharko genituela aipatu izan duzu. 1978an idatzi

zenuen Euskera aldizkarian: «Eta bagaude, beste Jaurgain, Constantin, Etcheverry-Ainchart, Dourisboure, Daranatz batzuren eskutitz eta paperak aurki, bil eta iker bagenitza, ez ote genezakeen hauteman iparralde honetan berean ustegabeko berri asko».

Jaurgain historiazalea; Constantin medikua, Broussainen adiskide handia eta abertzalea; Dourisboure ere medikua, Constantinen adiskidea... Horiek oro ahantziak direnak eta ehortziak direnak, nahi bagenu ikusi nola zehazki abertzaletasunak iraun duen, zenbatetaraino hemengo jendeak senditzen zuen bere burua euskaldun eta ez frantses, eta nola gizartea frantsestu den emeki-emeki... Hori jakiteko behar genuke gure historia ezagutu, baina ez dugu gure historia ezagutzen.

Eta bestalde orain konturatu naiz, herriaren historiaren erdia Ameriketako historia dela. Hemen bezainbat euskaldun bada Hego Ameriketara bizi izan duenik bere biziaren parterik handiena XIX. gizaldian. Baionatik joan dira milaka eta milaka Hego Ameriketara. Historia hori ere ez dugu ezagutzen.

«SAINT PIERREK ELIZARI ZOR ZION HERRIARI BAINO GEHIAGO»

Harreman zuzena izan zenuen hainbat pertsona zuretzat zer izan diren galdetuko dizut. Jean Saint Pierre, hasteko.

Saint Pierre izan da Lafitterentzat, Lafitte niretzat izan dena. Saint Pierre niretzat misterio bat da, bere inguramen osoa bezala. Uste dut zela gizon bat zinez abertzalea, fededuna ere bai, fede handikoa, baina bere kontradizioak izan zituen. Hor dauzkat prestatuak Gerla Handiari buruz idatzi zituen testuak. Mintzo delarik alemanez, etsaiez mintzo da. Kristauei mintzo da ere baina non da hor ebanjelioa? Hori sentitu zukeen berak. Beste anitz gauzetan ere bai: frantsesa zen eta euskalduna. «*Ils ont peur de nous*», atera zaio bada egun batez. «Gure beldur dira». Euskaldunen beldur dira frantsesak. Nahitaez bizi izan du kontradizio hori.

Asko sufritu zuen bere bizian. Beharbada idazle handi bat izan zitekeen edo beharbada Euskal Herriaren lider bat. Bai-

na etxe ttipi batetik aterezen, Elizaren bitartez. Elizari zor zion Herriari baino gehiago honek ere, bere ustez, eta ez zion minik Elizari egin nahi, Mathieu haren gotzain lagunak bezala, honek Erroman erran zigunez.

Erraztasuna zeukan izugarria idazteko; barra-barra idazten zuen. Baina ez du obrarik utzi. Langilea daukat lan bat proiektatzen duena eta obratzen. Alferra daukat lan bat hasten duena eta ez bukatzen. Ez ote zen pixka bat alferra Euskal Herriko Historia ederra euskaraz idazten hasi zuena eta hasi eta utzi? Bere bizia ere hasi zuen eta isiltasunean bukatu.

Clement Joseph Mathieu.

Belaunaldi bereko beste gotzain bat, kategoriakoa, Lafitterengan izugarritzko eragina izan zuena. Hark apeztu ninduen ni ere, Hazparnekoa baitzen. Hura ere ezagutu dut aski ontsa.

Mathieuk oso erlazio txarrak izan zituen Pio XII. arekin, bera euskalduna izatez euskaldunen aldeko agertu zelakotz. Pio XII.ak ez zion hori barkatu. Bestenaz ez zen Akizen apezpiku gelditu behar: kategoriako intelektuala zen. Mercie kardinaleak gaztetan nahi zuen irakasle atxiki, baina Baionakoak ez zion utzi. Mathieuk egin zuen Agirre ren ehortzetako hitzaldia, Donibane Lohizunen. Konprometitzen bazekien.

Erroman ikasle ginelarik Etxegarai eta ni, Mathieuk eraman gintuen Pio XII.a ikusterat, eta handik ateratzean oroitzen naiz erran zigula, irriz: «Aita Sainduak bazuen katarroa, ez nau besarkatu! Ez zidan kutsua eman nahi, ze pena!».

Orduan ausart galdetu nion: «Errazu, errazu, Espainiako gerlako historietan asko sartua baitzinen, horren dokumentazioa ez ote duzu egun batez agertuko?». Eta Mathieuk: «Ez. Erreko! Erreko! Elizari sobera kalte egin bailezake». Etxegarai lekuko. Eta apezpikua hil zelarik, ilobak adiskideak baititut, galdetu nien: «Ez duzue osabaren paperik bildu familian?». «Ez, ez dugu ezer». Erre zituen, ala utzi artxiboetan, ez dakit.

Jean Elizalde Zerbitzari.

Oso luma ona zuen baina mugatua zen. Ez zuen kezka intelektualik, ez zukeen kontradikziorik. Esaterako, Mexikon bi-

daia bat egiten duelarik mintzo da arrazista huts bat bezala indioei buruz. Argitaratuko bagenitu! Merezi luke argitaratzea, euskararengatik. Euskara zoragarrian daude idatzita.

Pilotazale amorratua ere zen. Euskaltzaindiko biltzarretarat heldu zelarik Anoetara joaiten zen biltzarrerat etortzeko partez! Horrelako euskaltzaina zen Elizalde omen.

Jules Moulier Oxobi.

Poeta zen. Ez zen beharbada intelektuala baina bihotza ba-zeukan eta sendi zituen kontradizio batzuk, Zerbitzarik ez bezala. Horrekin ez dut behin ere eztabaidarik izan eta bere konfidente bezala hartu ninduen. Asko maite ninduen. Idazle eta p redikari. Prediku bat hasten zuen baina ez zuen bururatzen, utzi dizkidan eskupaperetan bederen.

Arrantza asko maite zuen, musa ere, eta ardoa, ardo ona, hots, ondo bizitzea maite zuen. Errient gorri eta goardekin harremanak bazituen, Elizari bazter zebiltzan ardi errebelatu horiek maite zituen.

Etienne Salaberri Soegilea.

Pixka bat Saint Pierre bezala. Elgarrengandik hurbil ezar nitzake biak. Sentimentala oso. Alemaniatik itzuli zelarik bere gellarat joan nintzen, bere ikasle izana ni, eta erran zidan: «*Pour moi c'est fini*». «Enetzat bukatu da, baina hi egunen batez zer bait izanen bahaiz, behar diat hau erakutsi». Alemanian preso zelarik erretore izendatu zuten hango unibertsitatean, presoek beren artean egin unibertsitatean, eta oroitzapen-liburu bat eman zioten fotoekin. Eta erakutsi zidan, pozik.

Gizon hau ez zen abertzalea hasieran, baina bazituen harremanak Hegoaldearekin. Oroit naiz Bilbo hartu zuten gauean, Uztaritzen geundelarik, erran zigun: «Gaur ez diat lorik egin, ikusten dudalarik gaur alemanak, espainolak eta italianoak Bilboz jabetu direla. Ez diat lorik egin».

Salaberrik Europa, Frantzia eta Euskal Herriaren ikurri-
nak nahi zituen bere hil egunean. Eta tirabirak ere izan zituen bere fedearikin... Bere buruaz beste egin zuen. Izana zuen krisia bat lehenago ere.

Pierre Narbaitz.

Inportantea izan da niretzat, oso. Seriotan hartu izan nau. Izpiritu oso argia zuen, bazekien ez ginela ideia berekoak, bera karlista eta erregetiarra zela, eta ni errepublikazale eta demokrata, baina hala ere asko maite ninduen, eta nik ere bai bera. Beti lagundu nau. Egin ditudan guztietan atzetik izan dut Narbaitz Baionan bikario nagusi zela. Nire babesle izan zen Hazparneko Eskola eta Pariseko Eskual Etxea eratzeko. Bigarren *Aintzina* egin genuelarik, gure atzetik Narbaitz zen. Euskaltzalea zen, baina Lafitterekin ez zen konpontzen ongi. Zergatia ez dut ongi ulertu behin ere.

Iratzeder.

Inportantzia handia eman diot. Pertsonalki beti elgarri hurbil ibili gara, batez ere hasieran baina gero ere bai, bizi guztian. Amestu du, nik uste, ni eramaitea bere etxerat, Belokerat. Poeta handia, fede-gizon handia, eta Diharcetarren odol be-roa duena. Ni bezala apasionatua da, hori ez da bekatu, baina pasione horrek gogortasun bat emaiten dizu batzuetan.

Banago ez duenez izpi bat horretarik bere mendekoekin izan, zeren ororen buru bere barnekoek baitute baztertu bera azkenean. Hori erran didate barneko batzuek, baina nekez sinetsi dut.

Niresusmoa da Erromak egin zuela hori Madrili plazer egiteko. Zeren *Informe Semanal* ikusi nuen etxetik espainol telebistan: «*Santuario de ETA: Beloke*». Eta handik hamabost egunera jakiten dugu abadea baztertua dela. Nork eta Gantin kardinalak, Iratzederren «adiskideak» berak. Badakigu Enbaxadatik nola jokutzen den...

Roger Etxegarai.

Oso laguna izana, elgarrekin ibiliak Erroman. Elizaren *aparatxika* bilakatua, abertzaletasunari uko egina, *Ad maiorem Dei gloriam*. Hor banu aitzinean berari erran niezaioke: «Ez diat ulertzen nola izan daitekeen justiziaren eta bakearen arduradun Eliza katoliko, apostoliko, erromanoaren izenean goimailan, eta euskaldun batek, ezpeletar batek, euskaldun gai-

xoontzat ezer erraitekorik ez izatea. Hori ez zezakeat ulertu». Kontradikzio bat *in terminis*.

«BORBONZALE ZEN MONZON UNE BATEAN»

Telesforo Monzon.

Gazte ginela entzun dugu profeta bezala. Gero erlatibizatu, handi bezala ikusten dugularik ere. Monzonek izan ditu ba-koitzak bezala bere gora-beherak... zeren une batean hor zebilen Munichekoekin. Aipatzen ez diren gauzak dira: München bildu zirenean Infante, Miralles eta erregetiarrak, hauen jarrera zen Espainiako Errepublikak utz zitekeela bere bide eta joan Juan Borbonekin. Borbonzale zen Monzon une batean. Horregatik urrundu zen Agirrerengandik. Agirre fidel baitzegoen Errepublikari.

Gero Leizaolak hartu zuen boterea. Baina beti badut susmoa ez ote duen izan Monzonek halako sendimendu korapilatua Leizaolari buruz: Leizaola ez balitz hor Monzonek beharbada pentsatu zuen bera izan zitekeela haren lekuan...

Harman pertsonalak izan nituen berarekin, baina ni ume-txo bat nintzen berarentzat. Aski barna sartua nintzen Monzonenean, hala ere. Eta orain ere Larzabalen paperak Monzonen etxekoei behar dizkiet eman, testamenduaren bidez eskatzen baitu bere paperak oro Monzoni emaita.

Gauzak hotzean ikusita, hau ere teatro-gizona. Eta hau ere erran nezake, alferra, Saint Pierre rentzat erran dudana bezala. Lehengo burgesen semeen legez... badakizu. Idazle zorrotza aitzurrari lotzen denean.

Jose Antonio Agirre.

Agirre miresten dut gehiago. Hau umila zen, asko estimatzen dut. Ikusi baitut Euskal Herriko jaun bat, kristau bezala beste kristauen lerroan jartzen duena bere burua. Ez gorago ez apalago. Ikusi baitut, Elizara heldu eta bere xokoan isilik egoten. Eta ez lehen lerroan. Bestalde, estimatzen dut kalkulatu gabeko erreakzioak bazituelakotz, bihozkadak. Erran nio-

larik Parisen euskaldun gazteek leku bat behar zutela igandean, baietz berehala. Ateak zabalik.

Manex Erdozaintzi.

Oso laguna. Lagun onena. Asko maitea. Gazte gaztetik, apeztu zenetik, elgarrekin lanean aritu ginen. Kategoriako intelektuala. *Gazte*-n apez nintzelarik hura hartu nuen lagun-tzaile, eta askotan gogoratzen naiz bere lehen predikuaz, Donapaulen eman zuenaz... Amets asko egin dugu elgarrekin. Hala nola probintzial zelarik behar zuela erosi kaputxinoen Baionako etxea eta hemen parrokia bat egin oso euskalduna. Baina ez zuen lortu. Fededunak taldea sortu genuelarik eta ni joan nintzelarik, hari utzi nion, baina ez zen konpondu Hirriart Urrutirekin, ez zuten teologia bera. Horretan hausketa etorri zen Fededunak taldean.

Klaudio Harluxet.

Hura ere oso laguna, anaia bat bezala. Fededunetan ibili ginen elgarrekin. Gero, laguntza bat bezala kontsidera dezaket hark eman zidana: Ameriketara joaiteko ate hori irekitzea. Iku-si zukeen nik hori behar nuela, distantzia hartu hemengo egoe-rarekin.

Ukan ditugu eztabaidak politikoki. Bera zen EBren sortzailea, eta pentsatzen zuen HBri buruz berak nortasun nahikoa bazuela buru egiteko. Kasu batzuetan, Maastrichti buruz esaterako, berak mantendu zuen hemengo postura, gogor. Hura joanez geroz ez da existitzen EBrik hemen nire ustez.

Baina bazter uzten dugun azken hamar urteotako ene politika-esperientzian sartzen gara EA, EB, EMA eta beste saltsetan. Beude bazter gaurkoz, beste etxeko haur, haurride eta lagunarteko asko puntu bezala.

PIARRES XARRITONEN ARGITARAPENAK

Liburuak

- Eskualdunak*, Aintzina, Baiona, 1943, 68 orr. (Chabier Gasteiz goitizenez sinatua).
- Petite Histoire Religieuse du Pays Basque*, Eskual Herria, Baiona, 1946, 72 orr.
- Charamela*, Gazte, Baiona, 1958, 124 orr. (Sinatu gabea; Piarres Xarriton editore).
- J. Etchepare Landerretche-n Mendekoste Gereziak*, Goiztiri, Baiona, 1963, 120 orr. (Piarres Xarriton editore).
- Le Fondement Moral des Droits Culturels de l'Homme*, Institut catholique de Toulouse, 1973, 324 orr.
- Le droit des peuples a leur identite*, Fides, Montreal, 1979, 220 orr.
- Eskual alorretik*, Ikas, Baiona, 1979, 110 orr. (Erakasle goitizenez sinatua).
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak I. Euskal Gaiak*, Elkar, Donostia, 1984, 386 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak II. Mediku solas*, Elkar, Donostia, 1985, 374 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak III. Kazetaritza (A)*, Elkar, Donostia, 1988, 428 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak IV. Kazetaritza (B)*, Elkar, Donostia, 1992, 408 orr.
- J. Etchepare Mirikuaren idazlanak V. Euskal Herriko bizia*, Elkar, Donostia, 1996.
- Pierre Broussain, sa contribution aux etudes basques*, C.N.R.S., Paris, 1985, 332 orr.
- R. M. Azkue eta P. Broussain-en arteko elkarridazketa*, Iker 4, Euskaltzaindia, Bilbo, 1986, 380 orr.
- J. Moulier Oxobi*, H.P.I.N., Gasteiz, 1990, 12 orr.
- Euskal literaturaren oinarrizko gidaliburua*, Letrakit, Bilbo, 1990, 44 orr.
- P. Larzabalen idazlanak I. Etxahun eta...*, Elkar, Donostia, 1991, 362 orr.
- P. Larzabalen idazlanak II. Bordaxuri eta...*, Elkar, Donostia, 1991, 362 orr.
- P. Larzabalen idazlanak III. Orreaga...*, Elkar, Donostia, 1992, 380 orr.
- P. Larzabalen idazlanak IV. Matalas...*, Elkar, Donostia, 1992, 408 orr.
- P. Larzabalen idazlanak V. Artikulu ta ipuinak*, Elkar, Donostia, 1996.
- P. Larzabalen idazlanak VI. Etnografia solas eta hitzaldi*, Elkar, Donostia, 1996.
- Utopia*, Klasikoak, Bilbo, 1991, 314 orr. (Tomas Toro egile, Piarres Xarriton itzultzaile).
- Indio aurkitu berriez*, Klasikoak, Bilbo, 1991, 330 orr. (F. de Vitoria

- egile, Piarres Xarriton itzultzaile).
- J. Mendiague-n bizia eta kantuak*, Etor, Donostia, 1992, 224 orr.
- Xabier Diharce Iratzeder*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1994, 88 orr.
- J. Saint Pierre Anxuberro, 14eko Gerla Handia*, Euskal Editoreen Elkartea, 1995, 240 orr.

Liburu-atalak

- «Euskara eta euskal literatura Iparraldean», *Ipar Euskal Herria*, Jakin sorta, Aranzazu, 1970, 57-61 orr.
- «Zalantzan nindagon apaiz honek», *Kultura eta fedea*, Jakin sorta, Aranzazu, 1971, 223-228 orr.
- «Sabino Arana Goiri eta Iparraldea». *Obras Completas de Sabino Arana Goiri, 2. edición*, Sendoa, Donostia, 1980, III-VIII orr.
- «Le caractère des Basques», *Etre Basque*, Jean Haritschelhar, Privat, Toulouse, 1983, 107-124 orr. (P. Lafitterekin elkarlanean).
- «Hiru bertsolari Bordaxuri-tarrak», *Piarres Lafitte-ri omenaldia*, Iker 2, Euskaltzaindia, Bilbo, 1983, 667-682 orr.
- «Hazparneko eskola ez-formalaz», *Bertsolaritza, formarik gabeko hizketaketa*, I.H.U., Donostia, 1983, 45-55 orr.
- «Nazional subjektibitatea Iparraldean», *Nazional Subjektibitatea*, E.H.U., Donostia, 1985, 97-111 orr.
- «Gizonaren eta Herrien eskubideak», *Autodeterminación de los Pueblos*, Herria 2000 Eliza, Bilbo, 1985, 75-86 orr.
- «Iparragirri buruz bizpalau xehetasun Iparraldetik», *Iparragirre*, Jagon 2, Euskaltzaindia, Bilbo, 1987, 301-307 orr.
- «J. Etcheparek P. Lafitteri bidali gutunak», *Memoriae Magistri Sacrum. L. Mitxeleneri omenaldia*, A.S.F.V.J.U., Gasteiz, 1991, 595-604 orr.
- «Iparraldeko bertsolari eta olerkariak XIX. mendean», *XIX. mendeko olerki bertsogintza*, Gauontza sorta, Labayru, Bilbo, 1990, 11-85 orr.
- «Aita S. Lardapide Hazparneko misionestaren paperak», *Luis Villasanteri omenaldia*, Iker 6, Euskaltzaindia, Bilbo, 1992, 143-160 orr.
- «Platon, Blondel, eta...», *Filosofia Hiztegia*, UZEI, Elkar, Donostia, 1987.
- «Euskal Herriko kristautasunaren historia», *Erljio Hiztegia*, UZEI, Elkar, Donostia, 1987.
- «Lehen urratsak», *Euskal Gramatika*, Euskaltzaindiko Gramatika Batzordea, Euskaltzaindia, Bilbo, 1995, 4 liburukitan.